

КУЛЬТУРА МИРУ

ПОСІБНИК З ТОЛЕРАНТНОСТІ

Автори:

Микола Капітоненко, доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, асоційований експерт МЦПД

Команда експертів МЦПД: Василь Філіпчук, Ірина Івашко, Юлія Гоменюк, Ірина Степанова, Світлана Радченко, Ігор Петренко

Дана публікація підготовлена в рамках комунікаційної кампанії з підтримки толерантності та взаєморозуміння «Віднайти повагу» за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають позицію Програми розвитку ООН чи інших агенцій ООН.

У разі цитування обов'язкове посилання на Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД).

ЗМІСТ

Вступ	3
Обговорення поняття “Різноманіття”	5
Визначення поняття “Толерантність”	7
Вимірювання нетолерантності.....	10
Чому толерантність краще?.....	14
Небезпека нетолерантного середовища	18
Чи забезпечує толерантність мир?	24
Толерантність і політичні режими	28
Основи міцного миру	31
Дилема етнічної безпеки	34
Толерантність і культура миру	37
Толерантність: глобальні тенденції	40
Роль ООН у побудові мирного суспільства	44
Посланці доброї волі як інструмент поширення толерантності та взаєморозуміння.....	50
Виявлення нетолерантності	54
Наскільки толерантним є українське суспільство?	59
Джерела нетолерантності в Україні.....	61
Інструменти боротьби з нетолерантністю	68
Інструменти підвищення рівня толерантності	70
Ключові меседжі для підтримки толерантних дискусій.....	74
Підвищення толерантності щодо конкретних груп	82
Реагування на прояви ворожнечі	84
Польовий досвід популяризації цінностей толерантності та взаєморозуміння.....	86
ПІСЛЯМОВА.....	90

Вступ

Даний посібник підготовлено в рамках загальнонаціональної комунікаційної кампанії з підтримки толерантності та взаєморозуміння «Віднайти повагу», яка проводиться Міжнародним центром перспективних досліджень (МЦПД) за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні. Він є доповненим виданням до пілотної версії «Керівних принципів з просування толерантності» та розроблений з урахуванням досвіду взаємодії Посланців толерантності ПРООН й України та місцевими громадами в рамках кампанії «Віднайти повагу».

Посібник спрямовано на підвищення громадянської обізнаності про необхідність толерантності та загальнонаціонального інклюзивного діалогу в сьогodнішній Україні, особливо щодо вирішення чутливих проблем, як-от: збройний конфлікт, корупція, економічні проблеми, чутливі сторінки минулого, досягнення у суспільстві спільного бачення майбутнього країни тощо.

Толерантність, шляхи її розуміння та посилення загальнонаціонального діалогу — на це спрямовано основну увагу читача. Незважаючи на попу-

лярність цієї тематики останнім часом, обумовлену низкою поважних причин, багато конкретних питань залишаються відкритими до дискусії. Звичайно ж, дискусії толерантної.

Чи пов'язана толерантність із миром і якщо так, то яким саме чином? Де межа толерантності, і чи вимагає вона поваги до насильства чи інших проявів негативної поведінки? Що таке «парадокс толерантності» та «етнічна дилема безпеки»? Ці та подібні питання розкриті у представленому посібнику.

Кілька перших глав присвячені питанням теоретичним і, певною мірою, філософським: розумінню різноманітності, визначенню та вимірюванню толерантності, а також обґрунтуванню толерантності як раціонального вибору. Далі йтиметься про політичний контекст: вплив середовища, політичних режимів на толерантність суспільства та її дефіцит. Центральним у цій частині є питання, чи приносить толерантність із собою мир. Ці поняття не тотожні, а механізми побудови міцного миру достатньо складні, але роль толерантності в них складно переоцінити. Важливий блок питань пов'язано з необхідністю толерантності у повсяк-

денному спілкуванні. Потрібні увага та навички для виявлення маркерів нетерпимості, мови ворожнечі, побудови толерантної дискусії, забезпечення толерантності у соціально чутливих групах.

Окремо розкрито роль ООН у зміцненні миру. З огляду на досвід реалізації комунікаційної кампанії «Віднайти повагу» розглянуто приклади залучення видатних особистостей зі сфер науки, мистецтва, літератури, спорту до процесів зміцнення та поширення принципів толерантності. Даний посібник містить відгуки Посланців толерантності ПРООН в Україні про влас-

ний досвід, отриманий під час участі в комунікаційній кампанії «Віднайти повагу», та ситуацію з розумінням цінності толерантності у сучасному українському суспільстві.

Тема толерантності надзвичайно широка та цікава. Охопити її в одному дослідженні, безумовно, можливості немає. Ми пропонуємо свій погляд на набір її важливих аспектів, який є запрошенням до широкої дискусії та спільних зусиль. Цей посібник може бути важливим внеском у розвиток освітніх програм з виховання толерантності, взаєморозуміння, діалогу та різноманіття в Україні.

Обговорення поняття “різноманіття”

Різноманіття є одним із понять, які часто вживаються у сьогоdnішньому лексиконі громадських активістів, учених, політиків, журналістів та оглядачів. Його популярність, ймовірно, наближається до рівня поняття “глобалізація” в 1980-х роках або “зіткнення цивілізацій” в XXI столітті. Але ситуація ускладнюється тим, що поняття “різноманіття” охоплює безліч проявів, включаючи, зокрема, расу, національність, стать, соціальну орієнтацію, обмежені фізичні можливості, релігію, вік, клас, соціальну нерівність та дискримінацію. Усе це так чи інакше пов’язане з різноманіттям. Обговорення поняття “різноманіття”, як і “толерантність”, не є

чимось новим. Толерантність зазвичай пов’язують з релігійними війнами в Європі, що супроводжували Реформацію у XVI–XVII століттях. Вікові конфлікти, включаючи жорсткі громадянські війни, вилились у релігійні компроміси, засновані на принципах толерантності. Релігійне різноманіття стало одним із фундаментальних досягнень і стандартом для цивілізованих держав.

Однак найбільша хвиля інтересу до різноманіття виникла в середині XX століття. Найпевніше, це пов’язано з деколонізацією та громадськими кампаніями, які спиралися на проблеми ідентичності та захищали права жінок, расових меншин та осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Всі ці кампанії вимагали прийняття,

поваги та визнання. Вони спричинили зміни в законодавстві, які поширилися на права інших соціальних груп, зміни в підходах до політики працевлаштування на державній службі чи у приватному секторі та в цілому зумовили значне розширення можливостей для захисту прав будь-якої меншини. Різноманіття і толерантність до відмінностей стали мейнстрімом у сучасному світі.

На сьогодні дискурс, побудований навколо концепції різноманіття, безсумнівно є набагато ширшим, ніж просто визнання того, що люди — різні. Тут йдеться: про зміну ставлення суспільств у всьому світі до того факту, що — люди різні; про розвиток інструментів та засобів для захисту цих відмінностей; ймовірно, про перегляд проблем і періодів історії, наповнених дискримінацією та нетолерантністю. Подібний дискурс не звільняє і не звільняється від критики. Дехто вважає, що різноманіття, наприклад, є інструментом для відвернення уваги від нерівності або навіть для нівелювання відмінностей. Інші схильні вважати, що концепція відмінностей встановлює стандарти нормальності, відхід від яких сприймається як відхилення. Критичне мислення підтримується захисниками ідеї різноманіття, а згадані вище нюанси є неминучими, коли йдеться про концепцію такого масштабу. Розуміння і тлумачення багатьох

складових різноманіття, безумовно, потребують постійного вдосконалення. З іншого боку, важливим є чітке виокремлення поняття “різноманіття” як маніпулятивного інструменту у політичній конкуренції чи як засобу для побудови кращого суспільства. Немає об’єктивного способу розмежування всередині суспільства, а відмінності часто створюються суб’єктивно і таким чином можуть бути джерелом маніпуляцій. Інакше кажучи, поняття “різноманіття” може бути неоднозначним, і “...враховуючи численність наших індивідуальностей, ми постійно рухаємося через групові межі та обговорюємо конкуруючі вимоги групових ідентичностей...”¹ Тому категорії відмінностей повинні бути деконструйовані — висновок досить типовий для загальноконструктивістського дослідження різноманіття. З погляду логіки різноманіття є надто всеосяжним. Воно охоплює буквально все за визначенням, включаючи будь-які нетолерантні речі, про які тільки можна подумати. Таким чином, краще розрізняти: різноманіття, яке полягає у визнанні різних ідентичностей; різноманіття, яке встановлює розмежування між позитивними та негативними соціальними практиками, наприклад, терпимість і насильство; різноманіття думок щодо суперечливих питань.

Питання різноманіття і толерантності сьогодні — більш, ніж актуальні. З од-

¹ Interview with John Eade, Max Plank Gesellschaft // <http://www.mmg.mpg.de/diversity-interviews/eade/>

ного боку, світ стає дедалі глобалізованішим. Глобалізація приводить до контактів різних груп і націй, вплив з боку цієї взаємозалежності робить їхні контакти менш ворожими. З іншого боку, виникнення транснаціональних загроз, таких як міграція, незаконна торгівля, міжнародна злочинність, тероризм, робить проблеми розбіжностей та їх вирішення надзвичайно нагальними. Мультикультуралізм переживає кризу, зростає ксенофобія, етнічний націоналізм у деяких регіонах знову став важливим фактором. Настав час переглянути розуміння різноманіття та способів поліпшення відносин між державами і всередині них. Ціна ігнорування важливості проблематики різноманіття може бути дуже високою.

Визначення поняття “Толерантність”

16 листопада у світі відзначають Міжнародний день толерантності. Але чи добре ми розуміємо, що таке — толерантність? Концепцію толерантності визначити нелегко. З одного боку, вона близька до понять розуміння, поваги, емпатії, співпраці та прийняття. З іншого боку, всі ці терміни є досить невизначеними і неконкретизованими. Обговорення теми толерантності в наукових колах, впровадження у навчання або політичні інститути може бути складним, але дуже важливим завданням. Тому так необхідне детальне розкриття цього поняття.

Одним з небагатьох беззаперечних тверджень про світ, в якому живемо, є факт його різноманіття. Будтя набуває різноманітних форм і має різноманітні грані. Суспільства, групи та люди відрізняються один від одного. Існує три раси, дванадцять впливових релігій, близько двох сотень національних держав, сотні релігійних учень, близько п'яти тисяч етнічних груп та понад шість тисяч мов на планеті. Поєднання лише цих елементів забезпечить майже нескінченну різноманітність складних ідентичностей для кожної окремої людини. З цієї точки зору на Землі немає двох подібних між собою людей. Кожна особистість (особа) унікальна.

Те саме стосується соціальних груп, будь то етнічна, релігійна, ідеологічна, класова чи будь-яка інша. Люди, об'єднані єдиною рисою або набором якостей, утворюють унікальні суспільства. Ці суспільства, у свою чергу, складаються з численніших унікальних груп. Безліч індивідів взаємодіє, тоді як правила такої взаємодії визначають спосіб життя людей, включаючи моделі війни та миру. Коротше кажучи, ми живемо в світі різних народів, всередині яких різні пересічні групи взаємодіють одна з одною. Крім того, кожна з них складається з різних людей, а кожна людина розвивається і є різною у ті чи інші проміжки часу.

Толерантність — її нестача або відсутність — значною мірою визначає, як ці

народи, групи та люди співіснують. Це підхід, звичка, правило, світогляд та спосіб життя, в якому повага до різноманіття відіграє центральну роль. Поважаючи різноманіття, толерантність передбачає визнання рівних прав кожної людини та групи. Наступним кроком є прийняття права інших бути різними з погляду вірування, поведінки, уподобань, волі тощо. Толерантність полягає не лише в тому, щоб прийняти абстрактні права людей бути інакшими, а й у повазі до конкретних осіб з іншими поглядами, поведінкою та способом життя.

З філософської точки зору толерантність є характерною рисою лібералізму і визначається як ключовий елемент прогресивного соціального підходу до вірувань, цінностей і, в широкому розумінні, вподобань та якостей членів різних груп. Це може бути закладено у конкретніші принципи, наприклад мультикультуралізм.

Толерантність, однак, не означає прийняття всього безумовно. Зокрема, толерантність не має нічого спільного зі згодою на порушення прав, агресивною поведінкою, правопорушеннями тощо. Повага до різноманіття думок не перешкоджає моральному судженню. Толерантність також не означає готовність швидко або часто змінювати власні переконання та цінності. Визнаючи право будь-якої людини бути іншою, не означає змінювати власні уподобання.

Відсутність толерантності, безумовно, багато в чому пов'язана зі злочинами, тероризмом, геноцидом і дискримінацією. Проте до такої властивості толерантності, як прийняття та повага альтернативних поглядів, слід ставитися обережно. Бути толерантним не означає поважати будь-які цінності незалежно від їх сутності. Толерантність полягає не у визнанні терористів чи злочинців та повазі до них. Це також не означає, що люди з протилежними поглядами погоджуються у суперечливих питаннях. Толерантність, коротко кажучи, полягає не у відносності моралі. Це певніше повага до законної свободи ідей, що дозволяє існувати розбіжностям між толерантними людьми. І ці розбіжності, безумовно, повинні набувати ненасильницьких форм.

Толерантність — це не лише особиста емоція або ставлення. Це політичний фактор, що формує взаємодію всередині суспільств та між ними. Політична толерантність відіграє надзвичайно важливу роль і може бути визначена як готовність розширювати політичні права і давати політичні свободи особам із різними політичними поглядами². З певної точки зору толерантність — це питання раціонального вибору, ціннісна система, яка розширює можливості та вибір особи у глобалізованому багатомірному середовищі. Бути толерантним — раціональне рішення за

умов сучасного світу. Деякі вважають, що толерантність є продуктом модернізації і тому пов'язана з поширенням капіталізму, сучасними ідеологіями та національними ідентичностями. Інші вбачають ознаки терпимості набагато раніше, переважно під час великих релігійних дебатів або найпевніше воєн. Здається, що толерантність нерівномірно відчувається або присутня протягом усієї історії людства.

Подібним чином, толерантність наразі нерівномірно розподілена на планеті. Деякі суспільства набагато толерантніші, ніж інші, і, хоча толерантність може бути прогресивною, але далеко не є універсальною цінністю. Це означає, що толерантність потребує поширення. Вона може і повинна бути розширена через освіту, науку, право, культуру та політичні інститути. Толерантність краще підтримується за допомогою демократичних режимів, у відкритих су-

² Gibson J., Bingham R. On the Conceptualization and Measurement of Political Tolerance // The American Political Science Review, Vol.76, Issue 3, 1982.— pp. 603–620.

ЩО Є ТОЛЕРАНТІСТЮ	ЩО НЕ Є ТОЛЕРАНТНІСТЮ
Повага до різноманіття	Байдужість
Визнання права бути іншим	Прийняття насильства та несправедливості
Активна позиція підкріплена визнанням прав людини	Відкидання поглядів інших людей
Відповідальність за підтримку плюралізму, демократії та верховенства права	Поступки або потурання

спільствах, які користуються свободою слова, спілкування та віри. Поширена і підтримана толерантність допомагає встановити культуру миру.

Одне з найвідоміших визначень толерантності наведено в Декларації принципів толерантності, затвердженій ЮНЕСКО в 1995 році³. Чотири пункти статті 1 дають широке тлумачення та визначення толерантності. Цей невеликий документ закладає основу не лише для розуміння толерантності в сучасних умовах соціального розвитку, але також для розробки державної та міжнародної політики щодо сприяння толерантнішому світові. Достатньо поширена думка, що толерантність зумовлює заміну культури війни на культуру миру. Історія людства перенасичена війнами та іншими формами насильства. Проте не всі вони обумовлені нетерпимістю і — принаймні теоретично — існують інструменти та способи побудови миру як на міжнародному,

так і внутрішньому рівнях, що не приділяють багато уваги толерантності. Але на практиці толерантність виявляється тісно пов'язаною з добробутом, демократією, емансипативними цінностями — з усім тим, що робить мир набагато досяжнішим і стабільнішим.

Вимірювання нетолерантності

Коли справа доходить до вимірювання нетерпимості, стає складніше. Ця концепція є інтуїтивно зрозумілою, ілюзорною і, безумовно, не має єдиного академічного визначення. Як наслідок — спроби вимірювати толерантність та/або нетолерантність набувають різних форм, і, в свою чергу, вимагають певної толерантності від учених, експертів та самих осіб, які приймають рішення.

Немає єдиного найбільш впливового підходу до вимірювання терпимості серед держав, груп або окремих осіб. Вра-

³ Declaration of Principles on Tolerance, UNESCO, 16 November, 1995 // http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

ховується безліч показників, оскільки толерантність є досить широким поняттям. Існує кілька провідних індексів і баз даних, які переважно використовують під час вибіркового дослідження, порівняльного аналізу і тематичних досліджень, що можуть дати певне уявлення про вимірювання ступеня толерантності серед суспільств і всередині них.

Дослідження цінностей світу (ДЦС) є одним з найбільш всеосяжних дослідницьких проектів такого роду⁴. Воно містить результати досліджень з понад ста держав і проводиться з 1981 року, перевищуючи 400 публікацій. ДЦС має на меті досліджувати десятки питань, починаючи від гендерної рівності та культурного різноманіття до впливу глобалізації та суб'єктивного благополуччя. Це особливо корисно для вимірювання нетерпимості, оскільки проект порушує питання різноманіття, демократії, цінностей, національної ідентичності та різного ставлення. Маючи штаб-квартиру в Стокгольмі, Швеція, ДЦС здійснює свою діяльність по всьому світу та проводить інтерв'ю з понад 400 000 респондентів в рамках проекту. Результати та висновки також використовуються для оцінки динаміки і змін у цінностях, ставленнях та віруваннях у всьому світі.

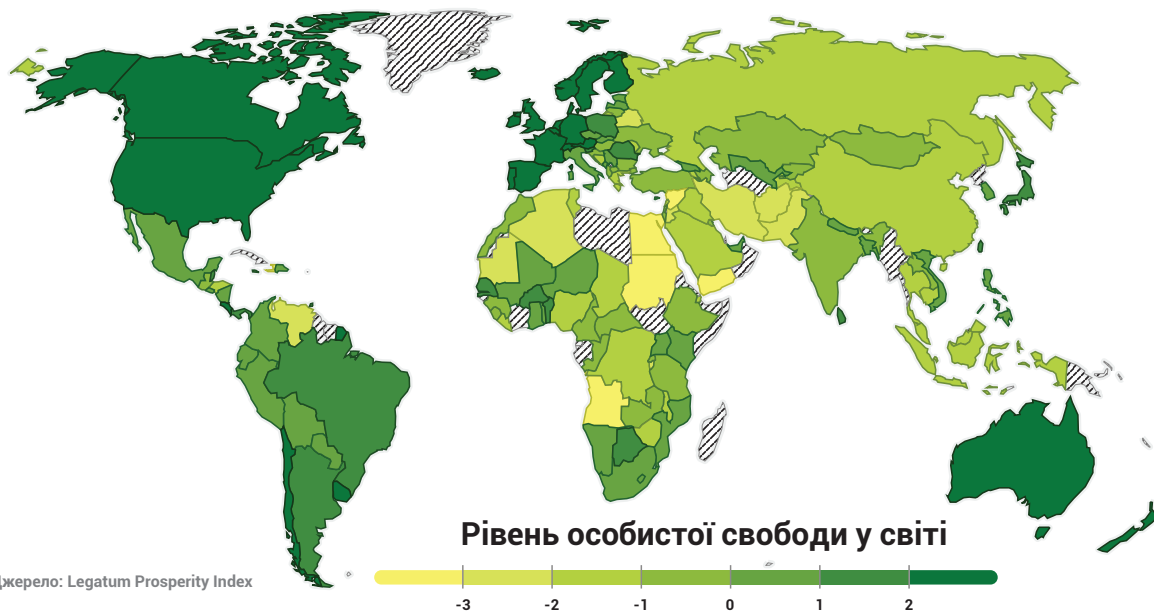
Деякі результати проекту мають особливе значення для вимірювання нетерпимості. Зокрема, було встановле-

но, що цінності змінюються від традиційних до секулярно-раціональних відповідно до теорії модернізації. Це означає, що люди із зростанням рівня благополуччя, як правило, стають толерантнішими, і навпаки. Це висновок важливий також у контексті теорії раціонального вибору толерантності. Інший умовивід полягає в тому, що люди зазвичай переходять від виживання до самореалізації з поглибленим почуттям індивідуальності, що, в свою чергу, відбувається найчастіше з переходом від індустріальних суспільств до суспільств, заснованих на знаннях. Цінності не розподіляються випадковим чином, але йдуть за географічним принципом: наприклад, традиційні цінності та цінності виживання є висококонцентрованими на Близькому Сході, тоді як самореалізація дуже поширена в Європі.

Інший важливий набір цінностей, впроваджених ДЦС — емансипатив-

⁴ World Values Survey Database // <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

ні цінності. Вони вказують на свободу вибору та рівність можливостей, що зближує їх з поняттям толерантності. Емансипативні цінності керуються орієнтацією всередині групи та стосовно інших. Вони достатньо співвідносяться з демократією, з одного боку, роблячи це розуміння ліберальнішим, з іншого — оцінку рівня демократії своєї країни критичнішою. Існує важливий зв'язок між цими двома категоріями.

Інша спроба вимірювати нетерпимість забезпечується в рамках Глобального індексу соціальної толерантності⁵. Він стосується меншин, мігрантів, релігій і гендерної толерантності, ґрунтуючись на даних ДЦС. Індекс передбачає ба-

гатоетапну процедуру, що передбачає стандартизацію даних, зважування показників та узагальнення. Це дає змогу встановити 124 вибірки для індексу кожної країни, а також кілька вимірів щодо чутливості та надійності. Врешті-решт індекс надає можливість для вимірювання загальної толерантності для будь-якої нації і толерантності по кожному з чотирьох вимірів.

Важливу оцінку надано Індексом процвітання країн світу Інституту Legatum⁶. Сам Індекс не про толерантність, а про процвітання. Він базується на оцінці дев'яти критеріїв, які містять економічну якість, бізнес-середовище, управління, освіту, охорону здоров'я,

⁵ Zanakis S., Newburry W., Taras V. Global Social Tolerance Index and Multi-Method Country Ranking Sensitivity // Journal of International Business Studies, Vol.47, Issue 4, 2016.— pp. 480–497.

⁶ The Legatum Prosperity Index // <http://www.prosperity.com/>

захист та безпеку, особисту свободу, соціальний капітал і природне середовище. Але комплексна оцінка цих критеріїв може наблизитися до вимірювання толерантності, особливо враховуючи співвідношення між добробутом і свободою. Крім того, індикатор особистої свободи складається з толерантності до іммігрантів і толерантності до етнічних меншин, тому загалом може бути адекватним відображенням порівняльного рівня толерантності у світі. Методологічно ця частина Індексу процвітання Легатума побудована на опитуваннях.

Згідно з дослідженням Нова Зеландія, Канада та Ісландія в 2017 році склали першу трійку країн за ступенем особистої свободи.

Іншу якісну оцінку толерантності/нетерпимості надано Індексом соціального прогресу⁷. Цей Індекс також є всеохоплюючим та загалом оцінює якість життя. Проте це, між іншим, включає умови для реалізації людьми повного потенціалу, що методологічно близьке до толерантності. Індекс містить 50 показників, згрупованих за трьома категоріями: основні потреби людини, основи добробуту та можливості. Толерантність та інклюзивність є специфічними показниками в останній групі і стосуються толерантності до іммігрантів, осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією та релігій,

Країни, які населення вважає толерантними у ставленні до етнічних меншин

Топ 20

Джерело: Legatum Prosperity Index

Країни, які населення вважає толерантними у ставленні до етнічних меншин

20 найгірших

Джерело: Legatum Prosperity Index

⁷ 2017 Social Progress Index // <https://www.socialprogressindex.com/>

а також дискримінації і насильства щодо меншин та громадської безпеки. Методологія Індексу відрізняється так званим підходом «за межами ВВП» та цілісністю бачення.

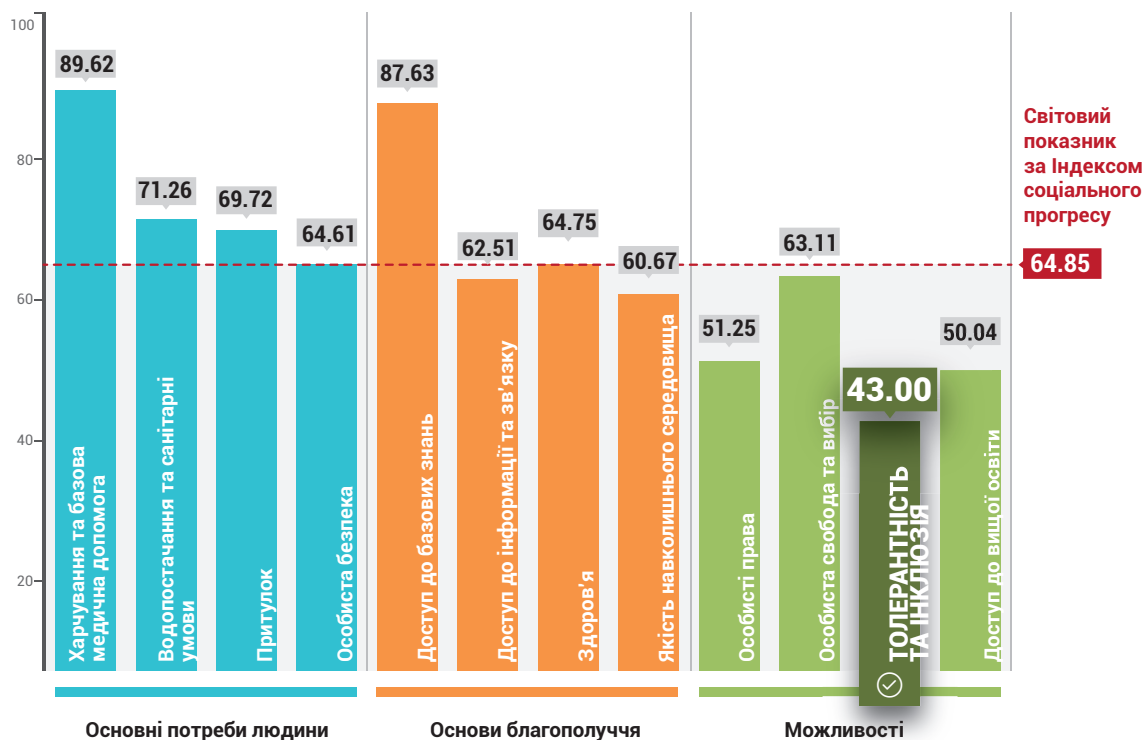
Немає єдиного способу вимірювання нетерпимості. Вона співвідноситься з добробутом, демократією, сучасністю та географічною залежністю. Постійні та численні опитування, здається, є найнадійнішим методом вимірювання рівня толерантності всередині суспільств та між ними.

Чому толерантність краще?

Бути толерантним — це не тільки моральний вибір. Цей вибір є також раціональним.

Спочатку може вбачатися, що поняття «толерантність» якось суперечить логіці та раціональному вибору. Саме так може вважатися тому, що принцип толерантності означає відсутність вибору у кожній конкретній ситуації: треба приймати погляди, вірування та вподобання інших людей. Наявність

Світові показники за Індексом соціального прогресу

свободи вибору і, зокрема, відмови від того, що ви не любите, може сприйматися зручнішою позицією. Однак це вводить в оману.

Основний раціональний аргумент на користь толерантності полягає в тому, що вона підвищує ймовірність того, що інші будуть толерантнішими до вас. Це можна пояснити стратегічною логікою соціальної взаємодії: адекватна реакція, як правило, симетрична. Якщо ваш партнер готовий до співробітництва, ви краще співпрацюватимете у відповідь. Якщо він/вона чинить навпаки, найкращою відповіддю є те саме.

Дане твердження можна проілюструвати теоретико-ігровою дилемою в'язня. Двоє підозрюваних мають дві альтернативи: мовчати чи зрадити. Взаємна зрада дасть кожному виграш у -2 ; взаємне мовчання дасть виграш -1 . Якщо хтось зрадить, а інший зберегає мовчання, то перший отримує 0 , а другий -3 . Зрадивши один одного, можна мінімізувати ризики та отримати відносно незначне покарання. Але гра надає кращу стратегію для обох, якщо тільки вони можуть якось забезпечити співпрацю.

Взаємне мовчання в дилемі безпеки — це не питання моралі. Це раціональний вибір. Взаємна толерантність — це пара стратегій, оптимальних за законом Парето в термінах теорії ігор. Толерантність передає сигнали іншим,

Дилема в'язня

В'ЯЗЕНЬ А

		В'ЯЗЕНЬ Б	
		ЗБЕРІГАЄ МОВЧАННЯ	ЗРАДЖУЄ
В'ЯЗЕНЬ А	ЗБЕРІГАЄ МОВЧАННЯ	-1 / -1	0 / -3
	ЗРАДЖУЄ	0 / -3	-2 / -2

тим самим збільшуючи шанси на їхню толерантність, і таким чином, окупається в довгостроковій перспективі.

Цей ефект збільшується, якщо толерантність поширюється. Коли більше людей керуються принципами толерантності, це стає ефективним правилом, що формує не тільки поведінку, а й очікування. Якщо ви очікуєте толерантності від своїх сусідів, існує дуже висока ймовірність того, що ви також виявите толерантність до них. Це нагадує логіку відомого морального закону Іммануїла Канта: «Чини так, щоб основний принцип (максима) твоєї поведінки міг бути визнаний з позиції твого розуму як закон для всіх, тобто загальний закон». Якщо, нарешті, всі стануть толерантними, то всі будуть впевнені, що до його думки або уподо-

бання ставляться терпляче. Таке середовище значно знизить шанси на насильство і таким чином буде простором для загального блага.

На самому особистому рівні існують також раціональні аргументи для прийняття толерантності. Батьки зазвичай шукають можливості для максимального збільшення шансів на успіх своїх дітей. У відкритому і динамічному суспільстві толерантність — це шлях розширення перспектив і збільшення можливостей. Тільки-но батьки зрозуміють це, вони почнуть приділяти особливу увагу терпимості під час виховання дітей. Слід зазначити, що не всі суспільства винагороджують терпимість. У деяких з них толерант-

ність може розглядатися як недолік, особливо якщо люди дуже чутливі або залежні від громадської думки.

Ще однією важливою річчю щодо раціональності толерантності є те, що нетерпимість є нераціональною. На самому початку нетерпимості стоїть перевага або критика щодо альтернативних цінностей. Справа в тому, що з раціональної перспективи неможливо визначити, який набір цінностей є кращим. Цінності і принципи відносні та суб'єктивні. Спробуйте з'ясувати, що краще — ліберальна демократія або, скажімо, релігійний фундаменталізм? Немає можливості це зробити. Ці набори значень і норм є відносними. Таким чином, не може бути надійного кри-

терію для вибору. Нетерпимість може бути емоційною або навіть моральною, але вона не може бути раціональною.

Толерантність — це абсолютно раціональний спосіб максимізувати свої шанси на успіх у більшості сучасних суспільств. Чим толерантніше це суспільство, тим вигідніше бути толерантним. Така логіка може працювати, навіть якщо толерантність не поширюється нормативним шляхом, однак краще підтримувати моральні та раціональні причини толерантності відповідним законодавством. Це допомагає створити позитивні очікування та зменшити потенційні ризики для кожного, хто сприймає толерантність крізь призму вищезгаданої дилеми в'язня.

Існує добре відомий парадокс толерантності. В ньому йдеться про те, що якщо толерантність означає приймати будь-яку позицію, тоді також слід при-

ймати нетерпимість. Ось добре відоме формулювання Карла Поппера:

«Необмежена толерантність може призвести до зникнення толерантності взагалі. Якщо ми надаємо необмежену толерантність навіть тим, хто нетолерантний, якщо ми не готові захищати толерантне суспільство від нападу нетерпимості, тоді толерантні люди будуть знищені, а толерантність разом з ними. У цьому формулюванні я не маю на увазі, наприклад, що ми завжди повинні придушувати висловлювання нетолерантних філософій; доки ми зможемо протистояти раціональними аргументами і тримати їх під контролем громадської думки, придушення, безумовно, буде нерозумним. Але ми повинні вимагати право придушувати їх, якщо це необхідно, навіть силою; бо може виявитися, що вони не готові зустрітися з нами на рівні раціональних аргументів; вони можуть забороняти своїм послідовникам слухати раціональний аргумент, оскільки він є оманливим і навчає їх відповідати на аргументи застосуванням їхніх кулаків або пістолетів. Тому від імені толерантності ми повинні вимагати право не терпіти нетолерантність».

Поппер К. «Відкрите суспільство та його вороги»

Чи означає це, що толерантність неможлива? Ні. Це могло б означати щось подібне, якби толерантність була наслідком примусу.

Але толерантність — це питання вибору. Вона не вимагає перетворення інших на толерантних. Толерантність не означає прийняття того, чого не хочеться приймати. Отже, парадокс легко вирішити: толерантність — це питання власного вибору, а не соціального примусу.

Незважаючи на це, існують способи поліпшення соціального середовища для толерантності, а також суто раціональні причини такого поліпшення.

Небезпека нетолерантного середовища

Нетерпимість — це не лише відсутність толерантності, а специфічне ставлення, яке характеризується небажанням прийняти право людей та альтернативні погляди, відсутність поваги до інших людей, поводження з людьми або групами з різними ідентичностями

ми ворожим способом. Нестерпність у мультикультурних і багатонаціональних суспільствах призводить до порушень прав людини, насильства та внутрішніх перешкод. Надзвичайні випадки можуть також включати різні форми геноциду.

Введення нетолерантності в контекст допомагає виявити структури нетерпимості та пояснює, яким чином вона може спричинити утворення небезпечного середовища насильства, конфліктів і війни.

Перший випадок, що розглядатиметься, — це Руанда 1994 року, де близько 1 мільйона представників народів тутсі і поміркованих хуту загинули внаслідок геноциду. Другий випадок стосується Косово 1999 року, коли було зафіксовано близько 10 000–11 000 смертей.

Нетерпимість може спостерігатися впродовж століть у всіх суспільствах, але ці два контексти будуть виокремлені, оскільки вони є відносно недавніми і трапилися за різних обставин і на різному підґрунті.

РУАНДА У 1994 РОЦІ

Загальна картина

Нетерпимість, що призвела до геноциду в Руанді, впливає з колоніальної епохи, що заклала основу для великої міжетнічної напруги. Міжнародне співтовариство робило надзвичайно мало для запобігання злочинам геноциду, незважаючи на видимі показники зростання небезпеки.

Колонізація

Руанда була колонізована Німеччиною та Бельгією 1885 року. Спочатку Німеччина збільшила податки для жителів Руанди, але не надто втручалася у внутрішні справи, покладаючись на владу корінних народів. Це поступово змінилося, оскільки представникам меншини тутсі почали надавати переваги у веденні бізнесу, що зумовило надання колоніальною адміністрацією основних правлячих позицій представникам тутсі. Незважаючи на те, що Руанда отримала незалежність у 1962 році, спадщина колонізації сформувала місцеве суспільство і створила середовище нетерпимості, що призвело до подій 1994 року. Колонізація пов'язана з такими двома факторами, але її слід згадати як окремий процес, що спричинив нетерпимість у Руанді.

Зміна та розподіл влади

Населення Руанди у 1994 році складалося з 7 мільйонів осіб, які представляли дві основні етнічні групи: хуту (85%) і тутсі (14%). Під час великої хвилі деколо-

нізації напруга між двома етнічними групами зростає. Тутсі користувалися певними привілеями під час колоніальної епохи, особливо в політичній сфері, що загостило етнічну напруженість після колонізації за часів перехідного періоду. Революція в 1960-х роках поклала край пануванню тутсі, надаючи хуту повноту політичної влади після проголошення незалежності в 1962 році.

Стигматизація

Етнічну класифікацію було впроваджено колоніальною адміністрацією Бельгії та інституціалізовано, коли в ідентифікаційних картках почали вказувати етнічну приналежність особи. У 1994 році ці ідентифікаційні картки були використані як інструмент стигматизації та смертельного вироку для тутсі на пропускних пунктах. Таким чином, етнічна стигматизація є небезпечним інструментом, що допомагає диференціювати людей у нетерпимому суспільстві.

Безпідставні звинувачення

Президент Руанди Жувеналь Габ'ярімана, який належав до хуту, загинув, коли його літак збили у квітні 1994 року. Місцеві медіа були переконані, що повсталі тутсі винні у цьому інциденті. Така подія стала поворотним моментом у конфлікті і швидко прискорила реакцію, що призвела до геноциду. Звинувачення, яке й досі залишається невизначеним, посилює хвилю ненависті серед представників хуту в Руанді.

Мова ненависті в ЗМІ

У той час радіо було основним засобом масової інформації в Руанді. Радіостанція «Мілле де Колін» стала надзвичайно популярною у 1994 році і відіграла велику роль у геноциді, підтримуючи мову ненависті проти тутсі та поміркованих хуту. Тутсі називали «тарганями», яких потрібно усунути. Ця радіостанція була створена та профінансована екстремістами-хуту, які готували своїх слухачів до участі в геноциді, коли почався заклик до вирішальної війни з тутсі.

Недостатня міжнародна реакція

Зрештою геноцид 1994 року став можливим через недостатню міжнародну реакцію до та під час масових вбивств. Місія Організації Об'єднаних Націй з надання допомоги Руанді (UNAMIR) мала невелику кількість засобів для захисту жителів Руанди під час нападу, а її мандат був обмеженим і нечітким. Міжнародне співтовариство робило надзвичайно замало для того, щоб уникнути цих дій, хоча навіть перед їх початком були очевидними ознаки того, що ситуація може перерости у геноцид. Міжнародні ЗМІ не поширювали інформацію про події

в Руанді, тому не було тиску на міжнародних політичних гравців для того, щоб зробити вирішення ситуації в Руанді пріоритетною проблемою. Це дало змогу екстремістам хуту продовжувати ідеологічний вплив, розпалювати гнів серед хуту і готуватися до систематичного вбивства представників меншини тутсі.

КОСОВО У 1999 РОЦІ

Загальна картина

Косово — це частково визнана держава, що проголосила незалежність у 2008 році. Проте Косово де-юре є частиною Сербії, яка, у свою чергу, колись була складовою Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ). Нетерпимість у Косово ґрунтується на міжетнічній напрузі і триває й досі. Міжнародна реакція на Косово відрізнялася від реакції на руандійські події, і доводить, що застосування насильства для боротьби з насильством є неефективним способом досягнення миру.

Націоналізм і дискримінація

Незважаючи на те, що націоналізм може мати позитивні результати у становленні націй та формуванні спільної ідентичності, мова може також стати фактором виключення, дискримінаційним та агресивним маркером для тих, хто не підпадає під поняття ідентичності. Підйом націоналізму того часу мав агресивний тон і посилив існуючу напругу між албанцями та сербами в Косово.

Зміна влади

За час правління Йосипа Броза Тіто СФРЮ поступово передала повноваження місцевим органам влади в Косово, формально залишаючись частиною Соціалістичної Республіки Сербії. Тіто проводив інтеграційну політику для контролю етнічної напруги в Косово, але дослідження в цей період вказують на те, що така політика не змогла полегшити етнічну напругу між албанцями та сербами в Косово⁸. Інакше кажучи, напруга між двома етнічними групами в Косово під

⁸ Lahne S. Shan. Analysis of Tito's Policies on Ethnic Conflict: The Case of Kosovo. 2012

час правління Тіто, можливо, не здавалася настільки очевидною, але тим не менш мала місце. Перехідний період після смерті Тіто в 1980 році та крах комунізму, що настав за нею, зробили югославську політику вразливою до нетерпимості та сприяли її поляризації за етнічними принципами.

Сегрегація

Сербський парламент позбавив Косово права на самоврядування в 1989 році. Прихильники сербського націоналістичного лідера Слободана Мілошевича взяли під контроль місцеві органи влади та силові структури в Косово. Етнічні албанці були звільнені з посад у місцевих органах влади, албанську освіту та ЗМІ було урізано. Албанський лідер у Косово Ібрагім Ругова створив паралельну політичну і соціальну структури, включаючи окрему систему освіти. Сегрегація та соціальне виключення продовжують розвиватися до сьогодні, оскільки багато етнічних албанців стали радикальними і прагнуть помсти після розпалювання конфлікту в 1999 році⁹. Це змушує жителів, які не належать до албанців, шукати безпеки у власних громадах, роблячи Косово сегрегованішим і посилюючи етнічну напругу.

Економічний спад

Перехід від комуністичної економічної системи до більш відкритої економіки виявився складним для Косово, який був найбільш бідною частиною колишньої Югославії. У 1960-х та 1970-х роках низка федеральних субсидій виділялися на розвиток краю. Протягом 1990-х років позбавлення автономії місцевих органів влади послабило економіку, що супроводжувалося неефективною економічною політикою, міжнародними санкціями, обмеженим доступом до зовнішньої торгівлі і фінансів, а також етнічною напругою. Виникло замкнуте коло, коли економічні проблеми посилювали етнічну напруженість, а останні, в свою чергу, створювали додаткові економічні виклики.

Агресивна міжнародна реакція

На початку 1990-х років не було ефективної міжнародної реакції на війни в Хорватії та Боснії і Герцеговині. Таким чином, підхід Мілошевича до Косово був жорстоким і допускав масові звірства. Проте міжнародне співтовариство побоювалося, що війна в Косово може перекинутися на інші країни, спричиняючи ширший конфлікт, в тому числі за участю членів НАТО — Греції і Туреччини. Тому в березні 1999 року Альянс досить агресивно виступив проти Сербії, не

⁹ Constance Grewe and Michael Riegner. Internationalized Constitutionalism in Ethnically Divided Societies: Bosnia-Herzegovina and Kosovo Compared. 2011

маючи мандату Ради Безпеки ООН. Втручання могло призвести до припинення жорстокості на той час, але натомість довело, що це не може стати довгостроковим рішенням для Косово. У регіоні все ще існує напруга з очевидними показниками нетерпимості.

Чи забезпечує толерантність мир?

Толерантність є показником позитивних соціальних відносин і може сприяти досягненню сталого миру. Так само відсутність толерантності (стосовно меншин, вразливих груп тощо) може призвести до напруженості, що спричиняє насильство, конфлікти та війни.

Толерантність — це повага до людей, які відрізняються від конкретного індивіда. Люди можуть бути різними з погляду раси, етнічної приналежності, мови, релігії, громадянських поглядів, статевої або гендерної ідентичності, фізичних можливостей і тисяч інших критеріїв. Толерантність може відображатися у багатьох формах.

- ☑ **Різні групи людей мають рівний доступ до освіти, охорони здоров'я, економічних можливостей або влади.** Необхідно, щоб жоден громадянин не був позбавлений своїх основних прав на основі етнічної приналежності, мови, релігії, походження, раси, статі чи гендерної ідентичності. Відсутність будь-яких бар'єрів дозволяє кожній особі досягти успіху на основі власних навичок або кваліфікації.
- ☑ **Різні групи людей повністю інтегровані у суспільство.** Громадянин сприймається як невід'ємна частина суспільства, незалежно від його походження, статі, раси, мови, етнічної приналежності, релігії, політичних поглядів тощо. Важливо, щоб усі соціальні групи та меншини мали змогу брати участь у суспільному дискурсі (з економічних або політичних питань) і співпрацювати для вирішення спільних проблем, що стоять перед країною. Таким чином, усі громадяни зацікавлені у створенні мирної, заможної та процвітаючої країни, де кожен може проявити себе.
- ☑ **Дотримання традицій меншин.** Необхідно, щоб кожен громадянин міг публічно говорити рідною мовою, дотримуватися власних релігійних звичаїв чи культурних традицій, а також висловлювати громадянську позицію без будь-якої

дискримінації чи неповаги. Крім того, ніхто не має ставити під сумнів збереження ідентичності та можливості культурного розвитку кожної людини.

- ☑ **Усі групи людей почувуються захищеними від упереджень або дискримінації.** Громадянин не повинен боятися за своє життя, безпеку, власність або працевлаштування через його членство в певній групі людей. Важливо, щоб усі громадяни могли розраховувати на державні установи для досягнення правосуддя у разі суперечок.

Суспільство визнає важливість захисту меншин і вразливих груп. Суспільство можна вважати зрілим, якщо воно усвідомлює переваги культурного розмаїття. Таким чином, взаємодія між різними етносами або релігіями може збагатити суспільство в цілому шляхом взаємного обміну досвідом. Нарешті, громадські організа-

ції або активні громадяни докладають зусиль для збереження різноманіття і толерантності¹⁰.

Численні країни та суспільства наштовхуються на перешкоди в питанні толерантності. Нетерпимість впливає з ідеї, що власна група певних людей перевершує інших. Нетерпимість може відображатися як на офіційному, так і на суспільному рівнях.

Інколи нетолерантність є складовою свідомої державної політики щодо певної групи чи меншини. Можна навести численні приклади того, як влада дискримінувала різні групи людей за етнічними, расовими, релігійними чи іншими ознаками. Антисемітизм був важливою частиною державної політики в нацистській Німеччині, яка пізніше спричинила Голокост і як наслідок — загибель 6 мільйонів євреїв під час Другої світової війни. Протягом чотирьох десятиліть уряд Південно-Африканської Республіки проводив політику апартеїду, яка передбачала

дискримінацію громадян за кольором шкіри, відмінним від білого. Є багато країн, в яких етнічні або релігійні меншини позбавлені власних політичних або культурних прав, незважаючи на те, що живуть на своїй батьківщині. Нарешті, у багатьох країнах для жінок обмежено участь у громадському житті. У зв'язку з цим політика уряду багато в чому визначає суспільні настрої щодо окремих груп людей, що призводить до таких важких наслідків, як расизм, агресивний націоналізм, релігійний екстремізм та ксенофобія.

Проте недискримінаційна політика є недостатньою для запобігання нетерпимості у суспільстві. У кожній країні може існувати специфічне ставлення до різних груп людей як результат багатьох факторів, що можуть впливати на громадські настрої.

На суспільному рівні існує багато форм нетерпимості до расових, етнічних чи релігійних груп, іммігрантів або сексуальних меншин¹¹.

УПЕРЕДЖЕНІСТЬ

Емоційне ставлення (зазвичай негативне) до людини, засноване виключно на її належності до певної групи.

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ

Процес характеристики всіх членів групи людей (як правило, негативний) за спільними ознаками.

¹⁰ Tolerance: a threshold to peace. A teaching/learning guide for education for peace, human rights and democracy http://www.unesco.org/education/pdf/34_57.pdf

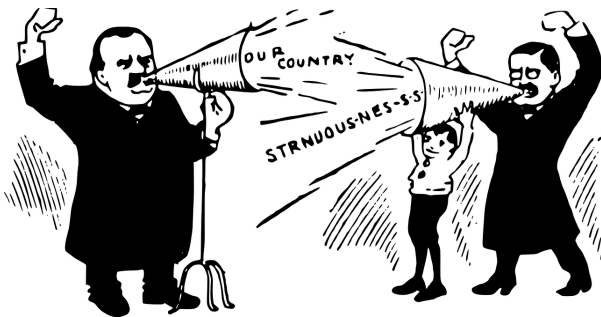
¹¹ Tolerance: a threshold to peace. A teaching/learning guide for education for peace, human rights and democracy http://www.unesco.org/education/pdf/34_57.pdf

ГЛУЗУВАННЯ	Привертання уваги до зовнішності людини, атрибутів чи традицій з метою поглузувати чи образити.
БЕЗПІДСТАВНЕ ЗВИНУВАЧЕННЯ	Звинувачення певної групи людей у загальнонаціональних травматичних подіях або соціальних проблемах.
СТИГМАТИЗАЦІЯ	Умисне виокремлення певної групи людей з-поміж інших членів суспільства на основі соціальних характеристик.
СЕГРЕГАЦІЯ	Примусове виокремлення людей на основі приналежності до інших рас, релігій або статі; як правило, з негативними наслідками для цієї групи людей.
ОСТРАКІЗМ	Ставлення до певної групи людей, ніби вони не присутні або не існують.
ДОМАГАННЯ	Залякування, образа або психологічний тиск на людину з метою витіснити її з певної організації чи спільноти.
ЗАЛЯКУВАННЯ	Використання переважаючої фізичної сили або чисельної переваги людей, щоб принизити або позбавити інших певної соціальної ролі.
ДИСКРИМІНАЦІЯ	Позбавлення людини можливості користуватися соціальними благами та брати участь у суспільній діяльності насамперед через упередженість.
РЕПРЕСІЇ	Насильне перешкоджання особі або групі осіб у доступі до основних прав людини.
ВИГНАННЯ	Відмова особам у праві на приєднання або присутність у соціальній групі, професії або в будь-якому місці, де відбувається групова діяльність, включаючи такі життєві потреби, як робота, притулок тощо.
МОВА НЕНАВИСТІ	Образливі висловлювання проти особи чи певної групи на основі раси, етнічної приналежності, релігії, мови, сексуальної орієнтації чи фізичних можливостей.
ЗЛОЧИН НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ	Злочин, мотивований упередженнями ставленням і спрямований проти жертви за її приналежність до певної групи людей, як-от расова, етнічна чи релігійна групи, сексуальні меншини, наявність інвалідності тощо.

Якщо уряд та суспільство не перешкоджають нетерпимості, це може спричинити обурення, що супроводжуватиметься міжгруповим насильством. Як уже зазначалося, часті випадки міжгрупового насильства провокували збройні конфлікти у великій кількості країн. Тому життєво важливо реагувати на подібні випадки на ранній стадії, незалежно від численності вразливої групи.

Толерантність і політичні режими

Загальні фактори нетерпимості можна використати для пояснення умов виникнення насильства, конфліктів і війни.

Першочергово згадуються політичні режими, оскільки ідея про те, що де-

мократичне врядування перешкоджає нетерпимості, виявилася хибною, коли правий популізм, що захищає нетолерантність, переживає підйом у ліберальних демократичних державах.

Толерантність несумісна з тоталітарними режимами, які підтримують єдину систему переконань, хоча демократії також не є гарантією толерантності. Наприкінці «холодної війни» досить популярною була думка про те, що політичний та економічний лібералізм є ключовим рішенням для широкого кола політичних, соціальних та економічних ускладнень¹². Але поглиблення поточних проблем, які виникають у ліберальних державах, доводять, що ліберальна демократія не може бути абсолютною панацеєю від нетерпимості.

Французький політолог і філософ Алексіс де Токвілль, досліджуючи демократію в Сполучених Штатах Америки, пояснив, чому нетерпимість може бути складовою демократичних режимів. Він вбачав небезпеку в радикальних демократичних системах і попереджав про «тиранію більшості»¹³. За словами Токвілля, демократія є збалансованим співвідношенням свободи та рівності. Основні принципи свободи та рівності не є нескінченними, і коли ці два поняття пе-

¹² Roland Paris. Saving Liberal Peacebuilding. 2010

¹³ Alexis de Tocqueville. La Democratie en Amerique. 1835

решкоджають один одному, вони можуть спричинити тиранію більшості. Це прямо суперечить культурі миру і дає змогу створювати систему, де різноманітність не заохочується, а меншини пригнічуються. Токвілль спонукав людей працювати разом заради спільних цілей та створювати противагу тиранії більшості.

Однак тоталітарні режими мають яскравіші приклади нетерпимості. Режим створює небезпечне середовище, де державна влада є необмеженою і контролює всі аспекти життя (бізнес, профспілки, церкви та політичні партії). Режим позбавляє людей усіх особистих свобод і заперечує будь-які дії, що суперечать цілям держави, призводячи до репресій. Тоталітарні режими

прагнуть мобілізувати все населення задля підтримки державної ідеології та усунути всі можливі ускладнення чи осіб, які перешкоджають цьому.

Нетерпимість у тоталітарних режимах мала величезні наслідки. Ця форма режиму призвела до багатьох мільйонів смертей у світі. І хоча існують різні приклади тоталітарних режимів, що містили нетерпимість, СРСР за часів Сталіна та нацистська Німеччина за часів Гітлера будуть використані як приклади. Незважаючи на те, що ці два випадки відрізняються за контекстом та видимими показниками нетерпимості, фактори, що зумовили небезпечне середовище, залишаються переважно незмінними.

СРСР ЗА ЧАСІВ СТАЛІНА

Загальна картина

Нетерпимість під час правління Йосипа Сталіна базувалася не стільки на етнічних засадах, скільки на ідеологічних, політичних та соціальних відмінностях. Не допускалося нічого іншого, крім державної ідеології, що створювало небезпечне і нетерпиме середовище. За оцінками більшості істориків, кількість жертв сталінського режиму оцінюється приблизно у 20 мільйонів осіб¹⁴.

Репресії

Сталін управляв методом терору, люди піддавалися жорстоким репресіям, і вся конкуренція була знищена, створюючи страх і умови для продовження режиму. Колективізація змусила людей переселятися з села до міста для індустріалізації. Примусова колективізація спричинила великий штучний голод в Україні, який дістав назву «Голодомор» та призвів до загибелі мільйонів людей.

¹⁴ How many people did Stalin kill? <http://historyofrussia.org/stalin-killed-how-many-people/>

Остракізм

З метою уникнення повстань чи непокори в СРСР сталінський режим занедбав місцевості, де могли відбутися повстання, позбавляючи місцевих жителів доступу до основних потреб, таких як продовольство і житло. Зокрема, голод був ефективною зброєю, що застосовувалася для придушення селянських повстань.

Соціальне відторгнення та безпідставні звинувачення

Багатші селяни були стигматизовані як кулаки і зображувалися ворогами народу. Згідно з радянською термінологією кулаки збагачувалися за рахунок простого народу. Пропаганда експлуатувала цю ідею та підштовхнула хвилю ненависті серед населення, спричиняючи переслідування, спрямовані на мільйони людей, які справедливо чи несправедливо підпадали під цей термін.

НАЦИСТСЬКА НІМЕЧЧИНА

Загальна картина

Нетерпимість у нацистській Німеччині була породжена нацистською ідеологією, в якій німці та арійська раса вважалися вищими за інші народи. Голокост належав до граничної форми нацистської дискримінаційної політики, що призвела до ліквідації 6 мільйонів євреїв та численних представників багатьох інших націй і народностей, тобто тих, хто не підпадав під нацистське сприйняття державної ідентичності.

Сегрегація

У нацистській Німеччині населення було поділено на різні групи, кожна з яких мала різні права, раціони, дозволені смуги для проживання в містах, переміщення громадським транспортом тощо. Євреї, а іноді й роми, були ув'язнені у гетто Східної Європи, що перетворювалися на концентраційні табори.

Стигматизація

Євреї, поляки та гомосексуалісти були змушені носити позначки для стигматизації своїх особливостей. Євреїв зобов'язали носити жовті стрічки із зображенням Зірки Давида. Поляки були змушені носити нашивку з жовто-фіолетовою рамкою і літерою «Р» на одязі. Жителі Східної Європи піддавалися глибшим дискримінаційним утискам, ніж жителі Західної Європи, оскільки їх вважали нижчими за расовою ознакою. Чоловіки, відправлені до концтаборів за гомосексуалізм, повинні були носити рожеві трикутники, прикріплені до їхніх форм.

Дискримінація та упередженість

Упередженість використовувалася як форма пропаганди, що підтримувала дискримінацію у Третьюму Рейху. Нацисти базували свою ідеологію на соціальному дарвінізмі, стверджуючи, що арійська раса перевершує інші. Упередженість переважала, оскільки взаємодія між різними людьми була мінімальною, створюючи небезпечне середовище та дегуманізуючі вразливі групи.

Безпідставні звинувачення

Нацисти використовували антисемітські настрої в Німеччині. Відповідно до переконань Адольфа Гітлера та НСДАП Німеччина програла Першу світову війну з провини євреїв. Таким чином, вони стали легкою мішенню для звинувачень, коли економічна ситуація в Німеччині погіршилася.

Отже, політичні режими не дають відповіді на те, яким чином створювати толерантні суспільства або культуру миру. Сучасні підходи до боротьби з нетерпимістю досі занадто покладаються на ліберальні демократії, але це є необґрунтованим і дає хибний натяк на те, що толерантність є проблемою розвитку і недосяжна для держав, що не мають достатніх коштів для інвестування в певні сфери. Новий загальний підхід має таким чином контролювати показники нетерпимості та включати більше аспектів, ніж ті п'ять, що попередньо згадуються ЮНЕСКО.

Основи міцного миру

Досить часто досягти миру дуже важко, особливо в інституційно слабких суспільствах з дефіцитом демократії, нестабільною економікою або тривалою історією взаємної ненависті. Тривалий

і стабільний мир — це не просто відсутність насильства, а й ефективний набір інструментів і каналів врегулювання або запобігання конфліктам у суспільстві. Такого стану постконфліктних суспільств чи регіонів значно важче досягти, аніж просто припинити війни чи активне збройне протистояння. Сталий мир вимагає міцних інституцій, верховенства права, відсутності дискримінації та спеціальних методів вирішення історичних проблем або складних відносин між етнічними групами. У сучасній історії ця мета досягається далеко не завжди, значно рідше, аніж просто переведення гарячої війни у стан перемир'я чи конфлікту високої інтенсивності — у стан низької інтенсивності.

Припинення насильства не обов'язково означає встановлення миру. Відсутність насильства одразу не призводить до тривалого миру. Для того, щоб ство-

рити міцний мир, важливо зосередити увагу на інших чинниках, які зменшать ризик розгортання або поновлення конфлікту.

- ☑ **Державні інституції повинні спиратися на ідею рівності.** Дуже важливо, аби державні установи зосередили увагу на основних потребах і рівних можливостях людей, а також намагалися підтримувати баланс між різними інтересами. Коли різні

групи в суспільстві (етнічні, релігійні тощо) почуваються захищеними та не підлягають дискримінації, не виникатиме підстав для обурення стосовно інших соціальних груп.

- ☑ **Зосередження на запобіганні.** Очевидно, навряд чи можна уникнути всіх видів розбіжностей у суспільстві. Проте установи, що функціонують належним чином, можуть краще допомог-

ти вирішити суперечки на ранньому етапі в рамках правового поля, щоб жодна з груп не відчувала необхідності застосовувати силу чи бунт для захисту власних інтересів.

- ✓ **Взаємозалежність породжує довіру.** Мирне середовище і взаємозалежність уможливають взаємодію між різними групами без страху за особисте життя чи безпеку. Різні групи людей отримують вигоду від взаємної співпраці, розуміючи, що потенційна ворожнеча може поставити під загрозу роботу, дім і сім'ю кожного.
- ✓ **Підтримка залучення.** Активна взаємодія між різними групами підвищує взаємну довіру і допомагає зменшити упередження та змінити тональність стереотипів. Незалежно від протиріч у минулому, важливо зосередити зусилля всіх груп суспільства на побудові спільного майбутнього. Крім того, пересічний громадянин повинен відчувати свою залученість до суспільно-політичного життя і не може бути підданий гонінням за власну етнічну приналежність, релігійні переконання, походження, політичні погляди і т. ін.

Для досягнення міцного миру можуть знадобитися роки чи навіть десятиліт-

тя. Миробудівництво є тривалим процесом і спирається на зміцнення багатьох основоположних факторів.

- ✓ **Ефективні, відповідальні та інклюзивні інституції.** Громадяни навряд чи можуть почуватися у безпеці, якщо влада зосереджена в руках вузької групи (етнічної, релігійної, бізнесової, регіональної тощо). Таким чином, якщо інтереси широких груп населення не будуть представлені у державних органах влади, може виникнути соціальна напруженість. Тому надзвичайно важливим є подолання розриву між урядом і громадянами з метою зміцнення мирного суспільства. Крім того, необхідні добре функціонуючі установи, діяльність яких спрямована на підвищення безпеки громадян та захист їхніх прав і свобод.
- ✓ **Повага до прав людини.** Дуже часто масштабні порушення прав людини провокують насильницькі конфлікти. Переслідування або дискримінація громадян на расовому, етнічному, релігійному, лінгвістичному, політичному або іншому підґрунті неминуче призведе до обурення. Більшість сучасних внутрішніх конфліктів підсилені нездатністю або небажанням органів державної влади захищати права меншин.

Тому державні установи повинні забезпечити, щоб усі громадяни могли користуватися цивільними, політичними, економічними та культурними правами і свободами без жодної дискримінації.

- ☑ **Соціальна справедливість.** Зловживання владою, корупція і несправедливий розподіл соціальних виплат обмежують доступ багатьох громадян до освіти, охорони здоров'я, праці та інших можливостей. Як наслідок — люди можуть бути змушені давати хабаря, аби отримати послуги, що насправді вже є складовою основних потреб. Більше того, така ситуація призводить до виникнення організованих злочинних груп. Тому справедливий і гуманний розподіл соціальних виплат відіграє важливу роль у запобіганні соціальної напруги.
- ☑ **Позитивні соціальні відносини.** Нарешті, сталий мир вимагає балансу інтересів між урядом, громадськими організаціями, соціальними групами та приватними особами. Тому кожен громадянин, незалежно від його соціальної ролі, певною мірою поділяє відповідальність за мир у країні. Зокрема, важливим показником мирного суспільства є толерантність.

Інакше кажучи, мир тісно пов'язаний зі сталим розвитком. Таким чином, посилення миру вимагає вирішення політичних, соціальних, економічних та інших проблем у країнах. У січні 2017 року Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш заявив, що інвестування в підтримку миру означає інвестування в основні послуги, координацію агентств з питань гуманітарної допомоги та розвитку, створення ефективніших та відповідальніших інституцій, захист прав людини, сприяння соціальній єдності та різноманіттю, забезпечення активної участі жінок і дівчат у всіх суспільних сферах, а також перехід до сталих джерел енергетики¹⁵.

Дилема етнічної безпеки

Одні держави більш мирні, ніж інші. Дуже рідко це відбувається через їх однорідність або відсутність жорстоких конфліктів у минулому. Більшість сучасних держав є багатоетнічними та різнорідними. На таких континентах, як Європа, зафіксовано довгий перелік воєн, ворожнечі та насильства. Тим не менш, Європа є одним з найменш конфліктних регіонів у світі. В чому причина миру в деяких державах? Схоже, відповідь на це така — сильні інститути.

Насильство не відбувається в межах суспільства, що складається з безлічі

¹⁵ Guterres highlights importance of recognizing the links between peace and sustainable development, January 24th, 2017 <http://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/01/guterres-highlights-importance-of-recognizing-the-links-between-peace-and-sustainable-development/>

різних груп з різними інтересами, через сильні інститути держави, яка є ефективним посередником у суперечках. Але що робити, якщо держава не надає ефективного посередництва?

У такому разі відносини між різними групами в межах державних кордонів поступово погіршуються. Це не обов'язково відбувається через деякі невирішені протиріччя або фундаментальні розбіжності. Нерідко вирішальну роль відіграє втрата довіри до держави та зростання взаємної недовіри між групами всередині суспільства. Групи можуть бути сформовані на різній основі — найчастіше етнічній, релігійній чи ідеологічній. Нормальне суспільство є плюралістичним, з багатьма взаємодіючими ідентичностями, тому завжди є можливість варіації, простір для багатоманітності.

За звичайних умов протиріччя, включаючи найбільш радикальні, контролюються. Держава надає всі необхідні та надійні інститути, процедури та режими розв'язання конфліктів між етнічними, релігійними або ідеологічними групами. Саме цим відносини в державі принципово відрізняються від відносин між державами на міжнародній арені. Міжнародні відносини не мають будь-якого контролю або установ, які могли б управляти конфліктами між державами.

Ось чому відносини між народами часто називаються «анархією». Це не

означає хаос, а відсутність “вищої” влади. Держави роблять те, що вони вважають за необхідне, і повинні розраховувати лише на себе. Анархія міжнародної політики породжує так звану «дилему безпеки»: ситуацію, за якої держави, прагнучи до більшої безпеки, врешті-решт отримують меншу. Це відбувається тому, що турбота про власну безпеку породжує загрози для інших. Створюючи ракету, держава може прагнути підвищити свою безпеку, але де-факто підриває безпеку інших. Це загрожує насамперед тому, що жодна держава не може бути впевнена в намірах іншої держави, навіть якщо надаються обіцянки або підписуються договори.

У нормальній державі ситуація зовсім інша. Групи різної раси, етнічності, добробуту чи політичних цінностей можуть мирно співіснувати, оскільки вони можуть бути впевненими у своїй

безпеці, адже це забезпечується шляхом наявності “монополії на насилля” і пануванням верховенства права, справедливого судочинства та іншими інструментами модерної держави. Але час від часу держави стають “крихкими”. Їхня здатність забезпечувати безпеку для соціальних чи інших груп погіршується — вони припиняють бути ефективними посередниками у внутрішніх суперечках. Такі держави називаються «слабкими». Їх кількість у світі становить приблизно 50–60 — і це величезна частина країн.

Слабкі держави неефективні. Вони більше не здатні забезпечити добробут, процвітання і справедливість для своїх громадян. Вони також не можуть

гарантувати безпеку суспільних груп та меншин. Ці групи починають відчувати загрозу так само, як це роблять держави в анархічній міжнародній системі. Також для етнічних та інших суспільних груп важливим є те, що їхнє виживання залежить не стільки від військової сили чи економічного потенціалу (як у випадку держав), а від міжгрупової єдності і тривалих традицій. Більше того, дилема у такому разі обтяжується не тільки структурними факторами, а й чинниками сприйняття, що створює загрози, яка може призвести до конфлікту. Групи повинні покладатися на себе і сприймати інших як потенційних ворогів. Таке сприйняття робить їх схильнішими до

агресії та насильства. Це відбувається не через специфічні норми чи ідеї, а пов'язано з почуттям незахищеності та відсутності або слабкості «правил гри».

Ці правила найчастіше називають «інститутами». Слабкі держави є інституційно слабшими. Вони не здатні ані сформулювати загальноприйнятні норми, ані їх реалізувати. У деяких випадках слабкі держави навіть не контролюють власну суверенну територію. Як результат — групи в такому стані опиняються в пастці недовіри, страху та найгірших думок. Саме це називається «дилемою етнічної безпеки».

Будучи етнічною, дилема, безумовно, стосується не лише відносин між етнічними меншинами та домінуючими групами. Незважаючи на те, що етнічні групи найчастіше є сторонами внутрішніх конфліктів, логіка однакова й для всіх інших типів. Соціальна група в слабкій державі, якщо вона володіє лише своєю ідентичністю, починає опікуватися власною безпекою, тільки-но перестає вірити, що держава може її захистити. Це призводить до подальшої консолідації, зростаючої нетерпимості до інших та превентивних засобів і може слугувати моментом, коли насильство стає досить імовірним.

Спосіб, відповідно до якого працює дилема етнічної безпеки, підкреслює структурні чинники внутрішніх кон-

фліктів. Вони є так званою дозволеною причиною насильства. Толерантність може розглядатися в цьому контексті як інститут, правило, яке допомагає суспільству перебороти, принаймні частково, дію дилеми безпеки.

Толерантність і культура миру

Толерантність є невід'ємною складовою культури миру, як це визначено у відповідній Декларації ООН¹⁶. Сама культура миру може широко розглядатися як підхід, спрямований на запобігання насильству і насильницьким конфліктам, та глибоко вкорінений у загальних цінностях, правах людини та взаєморозумінні. Заохочуючи стійкий економічний та соціальний розвиток, принципи рівності і демократичної участі, цей підхід спрямований на

¹⁶ UN Declaration on a Culture of Peace, September, 13, 1999 // <http://www.un-documents.net/a53r243a.htm>

перетворення культури війни на культуру миру. Остання враховує численні помилки людства протягом усієї історії, сповненої воєн. Проте залишається питання: чи можуть культурні зрушення призвести до більш мирного світу? І якщо так, то чи може толерантність сприяти цьому?

Головна ідея культури миру полягає в тому, що шляхом перетворення сприйняття та очікування можна зменшити вірогідність війни. Те, що називається «культура війни», спирається, зокрема, на нетерпимість до інших цінностей, вірувань, ідентичностей тощо. Таке нетолерантне ставлення виникає з віри в те, що життя однієї людини є кращим, ніж життя іншої. Культура війни — це ідеологія, спрямована на знищення відмінностей, альтернатив і протиставлень. Вважається, що такий підхід несе відповідальність за більшість воєнних дій в історії.

Війни часто стають результатом не стільки ненависті, скільки необхідності. Держави приймають рішення воювати, тому що піклуються про безпеку, а не тому, що їхні лідери є жорстокими. Однак спосіб, яким ці лідери сприймають світ, часто зміщений у бік насильства, безперспективних змагань і війни. За умов небезпечного анархічного міжнародного середовища держави в основному «думають» негативно одна про одну, сприймаючи інших як потенційні загрози. Результатами та-

кого сприйняття є не тільки культура, а й термінологія і звички війни. У певному сенсі культура війни є синонімом негативного мислення. Чи можна було б його змінити на позитивніший?

Найкоротшим способом модифікації сприйняття є зміна правил гри. Якщо є спосіб підвищити довіру та взаєморозуміння між народами світу, відносини між ними стануть миролюбнішими, але цього нелегко досягти. В деяких регіонах світу, наприклад в Європі, створення взаємної довіри потребувало надзвичайних зусиль, багато часу та інноваційних підходів. Проект євроінтеграції — це величезний крок, спрямований на перетворення культури війни на культуру миру на континенті, який до середини ХХ століття мав найдовший список найкривавіших воєн. Високий результат було досягнуто значною мірою завдяки стійкій культурі миру, в якій толерантність відіграє надзвичайно важливу роль. Мир і толерантність в Європі йдуть поруч.

Інші приклади побудови культури миру також стосуються шляхів посилення довіри та позитивних очікувань між народами.

Один з них полягає у створенні та розширенні можливостей міжнародних — особливих правил, яким держави вважають за потрібне наслідувати. Вони не спираються виключно на толерантність, а радше на раціональний вибір; проте толерантність впливає на

розрахунки. У толерантнішому міжнародному середовищі існує більше можливостей для інституцій. Конкретні міжнародні режими ефективніші і при вищому рівні толерантності. Міжнародні організації приділяють особливу увагу питанню толерантності, у тому числі шляхом прийняття нормативних і законодавчих документів, спрямованих на її просування. Це в основному зумовлює толерантність і довіру між державами. Більша довіра допомагає подолати дилему безпеки у відносинах між державами і таким чином уникати непотрібного насильства. Більший рівень толерантності не обов'язково може зробити міжнародну політику моральною, але може зробити насильство та війну менш вигідними.

Ми вже розглянули проблему вимірювання толерантності. Чи існують способи вимірювання культури миру? І хоча це поняття все ще досить невизначене, деякі рекомендації можуть допомогти в цьому. Насамперед культура миру ґрунтується на тому, яким чином функціонує держава. Вона може включати, наприклад, рівень демократичного розвитку та основних свобод, як-от свобода слова та засоби масової інформації. Вона також стосується включення груп у політичний процес та їх доступ до процесу прийняття рішень. Глибша демократія, основні свободи та включення призведуть до посилення культури миру. Інший важливий вимір містить норми в суспільстві, напри-

клад, навчання про цінності миру та популяризацію цінностей толерантності в суспільстві. Нарешті необхідно враховувати міжнародний контекст, адже культура миру передбачає мирну зовнішню політику.

Культура миру також ґрунтується на взаємозалежності глобалізованого світу. Передбачається, що взаємозалежність стримує агресію та винагороджує співпрацю, тим самим створюючи стимули до толерантності та умови для миру. Також передбачається, що глобалізований світ прагне зменшити або усунути бар'єри та обмеження для будь-якого людського потенціалу, будь то державні кордони чи лінії дискримінації і нетерпимості. Глобалізація корисна для культури миру та розмаїття.

Отже, культура миру — це мирний спосіб розв'язання конфліктів. За її умов міжнародний правопорядок базувався б на різноманітті інтересів, ціннос-

тей та ідентичностей, а народи світу були б об'єднані спільною відповідальністю за майбутнє.

У той самий час не слід забувати і про інституційну складову культури миру. Забезпечуючи права людини, принципи рівності, універсальні цінності, взаєморозуміння, а також підкреслюючи, як різні нації, групи та окремі особи можуть співіснувати без насильства, культура миру також трансформує ті способи, якими люди сприймають один одного. Сприйняття має значення у тому самому ступені, як і культура миру.

Толерантність: глобальні тенденції

«...Суперечлива політична риторика з питань притулку та міграції, зростаюча ксенофобія та обмеження доступу до притулку стали дедалі помітнішими в деяких регіонах, а дух спільної відповідальності був заміщений розповіддю, сповненою ненависті, про нетерпимість...»

Бан Кі Мун¹⁷

Останнім часом світ став набагато менш безпечним місцем. Як було зазначено вище, незахищеність і нетолерантність породили один одного,

тоді як небезпечне та ризиковане середовище навряд чи може бути сприятливим для посилення толерантності в будь-якому з її значень. Оскільки насильство зростає, довіра всередині та між державами поступається місцем підозрі, негативним сприйняттям та найгіршим сценаріям. Попит на агресивність зростає, тоді як толерантність виходить з моди. Ця тенденція є загрозливою і її не можна ігнорувати.

Протягом останніх десяти років щорічна кількість постійно триваючих воєнних конфліктів зросла на 45% — з 35 в 2007 році до 49 в 2016-му; 47 з цих 49 є конфліктами в межах державних кордонів¹⁸. Вони етнічно, релігійно чи ідеологічно мотивовані, є проявами нетолерантності та взаємної ненависті. Такі обставини говорять про стан державних інститутів, а також про те, як меншини зазвичай взаємодіють у світі в умовах анархії. Послаблення міжнародних правил гри сприяє підвищенню нетолерантності.

Більшість внутрішніх конфліктів пов'язані з етнічною дискримінацією та слабкими державними інститутами. Останні, у свою чергу, призводять до зростання уявної дискримінації. Ксенофобія, жорстоке поводження з етнічними меншинами та ворожість до сусідніх народів є достатньо поширеними в сучасному світі, ніж десять

¹⁷ Secretary-General's Message on World Refugee Day, UNSG, June, 20, 2016 // <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2016-06-20/secretary-generals-message-world-refugee-day-scroll-down-french>

¹⁸ SIPRI Yearbook 2017. Summary // <https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-09/yb17-summary-eng.pdf>

років тому. Націоналізм зростає у ряді регіонів, включаючи Східну Європу. У більшості випадків це етнічний, а не громадянський націоналізм з акцентом на виняткових, фіксованих національних ідентичностях. Він часто передбачає переосмислення історії, введення символічних елементів у національну ідентичність і, як правило, веде до зростання напруженості на внутрішньому, міжнародному та регіональному рівнях. Етнічна нетолерантність відзначається низкою важливих аспектів дискримінації, серед яких — політична, економічна та культурна. Політична дискримінація забороняє етнічним групам доступ до політичного життя. Економічна дискримінація блокує їхній повний доступ до ринку праці, природних ресурсів та інших економічних можливостей. У рідкісних випадках меншини можуть економічно дискримінувати домінуючі етнічні групи. Культурна дискримінація полягає в обмеженні прав груп на розвиток культурної ідентичності, збереження традицій або вживання рідної мови.

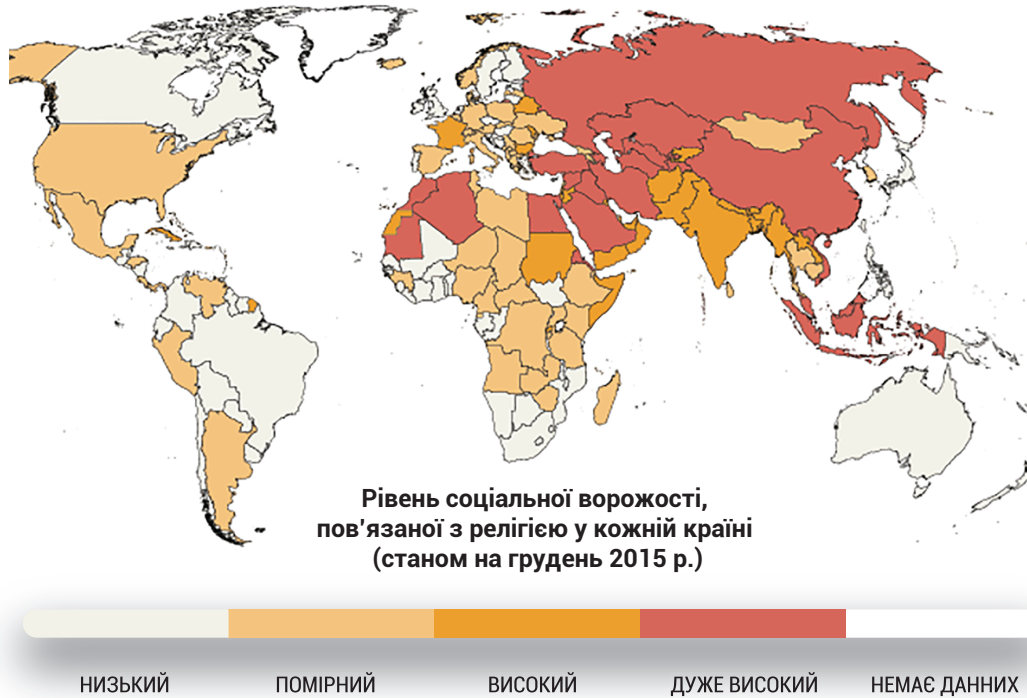
Поряд з проявами етнічної дискримінації останні роки спостерігається зростання релігійної нетолерантності та дискримінації, а також численних релігійно-мотивованих конфліктів. За даними американського Pew Research Center, в 2015 році вперше за три роки перед тим кількість воєнних дій, моти-

вованих релігією, збільшилась, і з того часу тенденція не змінилася¹⁹. Протягом останніх десяти років кількість країн з бойовими діями з релігійних мотивів коливалася в межах 18–33%, наближаючись до мінімального рівня в 2008–2009 роках і приблизно до 30% в останні роки. Рівні релігійної нетерпимості, тобто частка країн з високим рівнем релігійно мотивованих урядових обмежень, також зростають. Загальна частка таких країн становить близько 25%. Зростання релігійної нетолерантності також відображається на поширенні релігійно-мотивованого насильства в натовпі: в Європі в 2015 році було 17 країн, де повідомлялося про такі інциденти, порівняно з ситуацією, яка спостерігалася сім років тому. У цілому у цьому ж році понад 53% усіх країн зазнали переслідування владою релігійних груп проти 43% в 2014-

¹⁹ Global Restrictions on Religion Rise Modestly in 2015, Reversing Downward Trend, Pew Research Center // <http://www.pewforum.org/2017/04/11/global-restrictions-on-religion-rise-modestly-in-2015-reversing-downward-trend/>

Соціальна ворожість, пов'язана з релігією у світі

му. В Європі в 2015 році в 32 країнах спостерігалася соціальна ворожнеча до мусульман, а євреї та мусульмани залишаються жертвами бойових дій у більшості європейських країн. Сирія, Нігерія та Ірак входять до трійки найбільш релігійно нетолерантних країн світу.

Расова нетолерантність все ще перебуває на глобальному порядку денному. Вона більше не нагадує традиційні способи дискримінації, але багато

людей не хочуть, наприклад, щоб їхні діти мали стосунки з людиною іншої раси. Згідно з нещодавнім дослідженням, лише 64% респондентів в ЄС почувалися комфортно, коли їхня дитина зустрічається з темношкірою людиною, тоді як ці цифри значно нижчі в таких країнах, як Чехія, Словаччина чи Болгарія²⁰. Щодо вихідців з азіатського регіону, то тут рівень комфорту сягає 69% громадян ЄС. Лише 63% європейців почуватимуться комфортно, працюючи з ромами²¹.

²⁰ Discrimination in the EU in 2015. Report // [ebs_437_en_20.pdf](#)

²¹ Ibidem.

Форми нетолерантності не обмежують-ся лише релігійними, етнічними чи расовими показниками. Вони перед-бачають нетолерантність до гендерних груп, зокрема старших за віком людей; нетерпимість до людей з обмеженими можливостями та/або хворих; нетерпи-мість до трансгендерів тощо. Різнома-нітність ідентичностей означає різно-манітні способи дискримінації людей. У світі існує безліч країн, де питання боротьби з нетолерантністю не лише не стоїть на порядку денному, а й взагалі ніколи не порушувалось, і справжній рівень нетолерантності невідомий.

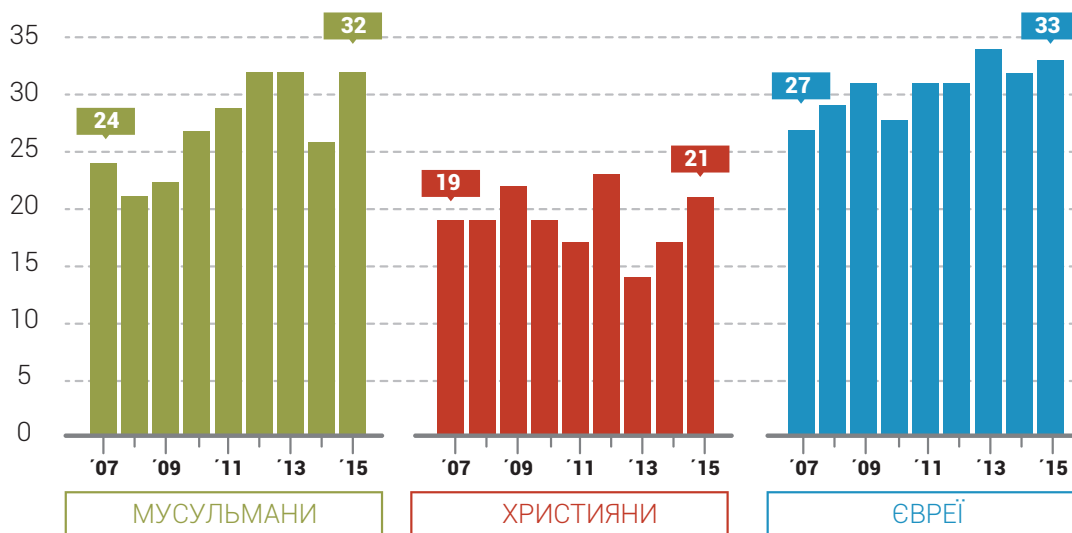
Суспільства світу продовжують поділя-тися щодо ставлення до гомосексуаліс-

тів. Хоча вони широко прийняті в Єв-ропі та Америці, але рівень толерант-ності в Африці, Росії, частині регіонів Азії залишається низьким. Цю трива-лу тенденцію навряд чи може бути змі-нено найближчим часом.

Згідно з Індексом соціального прогресу за останні роки у Франції, Угорщині, Чехії, Латвії, Польщі, Росії та Словач-чині спостерігалось суттєве зниження показників толерантності до іммігран-тів, гомосексуалістів та релігійних меншин. Останнім часом продовжує зростати ворожість до іммігрантів, осо-бливо в Європі, а саме в Польщі, Руму-нії, Угорщині, Словаччині та Болгарії.

Євреї та мусульмани залишаються жертвами соціальної ворожості в більшості країн Європи

Серед 45 країн Європи, кількість випадків соціальної ворожості між 2007 і 2015 роками

Джерело: Pew Research Center

Толерантність співвідноситься з добробутом, демократією та інститутами влади. З дефіцитом демократії, як на глобальному, так і регіональному рівнях, інститути слабшають, і добробут поширюється досить нерівномірно, зростаюча нетерпимість стає головною тенденцією. Це формує очікування та політику окремих осіб, груп і держав, що робить міжнародну безпеку ще більш крихкою, що є не просто емоційною, а передусім політичною проблемою. Зміна напрямів нетолерантності — це питання середовища безпеки.

Роль ООН у побудові мирного суспільства

Організацію Об'єднаних Націй (ООН) було засновано у 1945 році з метою «проявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди»²².

²² Устав Организации Объединенных Наций: Преамбула <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/preamble/index.html>

²³ Доклад Генерального секретаря «Повестка дня для мира: превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира» A/47/277, 02.07.92 http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/47/277&referer=/english/&Lang=R

Після спустошення, спричиненого двома світовими війнами, країни та їхні лідери дійшли згоди — більше ніколи. Тому вони вирішили співпрацювати у справі підтримки миру та безпеки шляхом створення міжнародної організації — Організації Об'єднаних Націй.

ООН та інші міжнародні організації вживали різних заходів з метою зупинити збройні конфлікти та відновити мир, зокрема²³:

- ☑ **Превентивна дипломатія**, яка є засобом зменшення напруги і суперечок, здатним не допустити їх переростання у збройний конфлікт. Наприклад, завдяки дипломатичним заходам вдалося запобігти черговій світовій війні під час Карибської кризи 1962 року.
- ☑ **Миротворчість**, яка передбачає мирні засоби досягнення домовленості шляхом перемовин між ворогуючими сторонами після початку конфлікту. Посередництво колишнього Генерального секретаря ООН Кофі Аннана під час поствиборчої кризи в Кенії у 2007–2008 роках може слугувати прикладом миротворчості, що привела двох кандидатів у президенти до переговорного столу, допомогла зупинити двомісячне насильство та підписати угоду про розподіл влади.

- ☑ **Примус до миру**, який передбачає вжиття примусових заходів, включаючи застосування військової сили, якщо не вдалося досягти припинення насильства мирними способами. На додачу до права на самооборону, використання військової сили може бути законним, коли «всі необхідні засоби» є дозволеними Радою Безпеки ООН²⁴. Прикладом примусу до миру були військові дії, санкціоновані резолюцією 678 (1990) Ради Безпеки ООН проти Іраку в 1991 році у відповідь на вторгнення та окупацію Кувейту.
- ☑ **Підтримання миру**, яке передбачає розміщення міжнародних військових для розведення ворогуючих військ уздовж лінії припинення вогню. Наприклад, Збройні сили Організації Об'єднаних Націй на Кіпрі (ЗСООНК) протягом кількох десятиліть функціонують у буферній зоні між громадами греків-кіпріотів і турків-кіпріотів.
- ☑ **Миробудівництво**, яке передбачає сукупність заходів, спрямованих на недопущення або повторення конфлікту. Миробудівництво є заключним етапом у врегулюванні конфлік-

тів, оскільки воно спрямоване, серед іншого, на викорінення основних причин конфліктів та зміну взаємного сприйняття різних спільнот. Наприклад, програми французько-німецьких молодіжних обмінів сприяли примиренню двох народів після 75-річної ворожнечі. Миробудівничі заходи набувають дедалі більшого значення в XXI столітті. Адже встановлення миру не означає автоматичного врегулювання конфлікту. У зв'язку з цим норвезький соціолог Йохан Галтунг запропонував розрізняти негативний і позитивний мир²⁵.

- ☑ **Негативний мир** стосується лише відсутності прямого насильства. Наприклад, коли збройний конфлікт закінчився і встановлюється режим припинення вогню (за умови дотримання його сторонами), обидві сторони не будуть застосовувати насильство. Проте конфлікт не може вважатися вичерпаним, оскільки зберігаються його основні причини. Крім того, за певних обставин можуть відновлюватися різні форми насильства. Врешті-решт, недовіра зберігається між обома сторонами.

²⁴ Устав Организации Объединенных Наций. Глава VII: Действия в отношении угрозы миру, нарушенный мира и актов агрессии <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-vii/index.html>

²⁵ Galtung, Johan (1967). Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking. International Peace Research Institute, Oslo.

☑ **Позитивний мир** означає відсутність усіх форм насильства. Обидві сторони більше не мають наміру відновлювати насильство, оскільки основні причини конфлікту вирішені і вимоги з обох сторін виконані. Підґрунтя для ворожнечі викорінено, а обидві сторони гармонійно, з толерантністю та взаємною повагою, співпрацюють.

Треті сторони можуть виступати посередниками між конфліктуєчими сторонами та сприяти досягненню мирної угоди. Незважаючи на мирні зусилля

ООН та інших третіх сторін, неможливе встановлення миру без готовності до цього конфліктуєчих сторін. Крім того, треті сторони або зовнішні гравці можуть тиснути на конфліктуєчі сторони з метою пошуку вирішення конфлікту.

Врегулювання є складнішим за умов внутрішніх збройних конфліктів. Країни можуть скептично розцінювати міжнародне втручання у вирішення внутрішнього конфлікту, посиляючись на національний суверенітет. Однак небезпечну ситуацію може бути створено, коли державні органи влади неспроможні нести відповідальність за

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

захист своїх громадян. Як наслідок — мільйони людей можуть постраждати від насильства до закінчення війни.

ООН намагається зосередитися на підтримці мирних та інклюзивних суспільств, аби зменшити ризик розгортання збройного конфлікту або його поновлення. У зв'язку з цим у 2015 році ООН прийняла «Цілі Сталого Розвитку 2016–2030», що передбачають 17 амбітних цілей. Зокрема, ціль 16 пов'язує мир із правосуддям та сильними інституціями. Наприклад, обурення, ворожнеча та насильство в багатьох країнах, що розвиваються, можуть бути зумовлені відсутністю правосуддя та неможливістю державних установ вирішувати суперечки між різними соціальними групами.

Протягом багатьох десятиліть ООН є платформою для розробки універсальних інструментів із захисту прав людини, оскільки широкого визнання набув той факт, що боротьба з дискримінацією може зміцнювати мирні суспільства багатьма шляхами. Для захисту різних соціальних груп Україна та більшість інших країн підписали і ратифікували такі конвенції про права людини²⁶:

- ✓ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права;
- ✓ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;
- ✓ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;

- ✓ Конвенція ООН про права дитини;
- ✓ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього;
- ✓ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- ✓ Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього;
- ✓ Конвенція про статус біженців;
- ✓ Конвенція про права осіб з інвалідністю;
- ✓ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання;
- ✓ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень.

Політики та дипломати зрозуміли, що набагато дешевше зосередитися на запобіганні конфліктів, аніж втручатися тоді, коли напруженість вже переросла у конфлікт. У зв'язку з цим дедалі важливішим є усунення причин напруженості, включаючи дискримінацію, расизм і ксенофобію, та зміцнення правосуддя, інклюзивності й взаємоповаги з метою побудови мирного суспільства.

²⁶ OHCHR. Ratification of Human Rights Treaties: Country Profile for Ukraine <http://indicators.ohchr.org/>

Любко Дереш

«Досвід участі у проекті «Віднайти повагу» став для мене великим кроком в усвідомленні реальних процесів взаємодії з українськими громадами заради загального порозуміння в країні. Поле роботи, яке відкрилося при цьому, не передбачає оцінок у рамках протиставлення «добре/погано», а штовхає до того, щоб аналізувати уроки від кожного із заходів, які ми провели за цей час.

Головне розуміння, яке я виніс для себе — це необхідність бути активним слухачем у процесі спілкування. Роль посланця з питань толерантності часто зводилася не стільки до того, щоб транслювати ті чи інші цінності (бо вже сам статус є достатньо красномовним і акцентує певні ідеї), скільки до того, аби стати своєрідним «вухом», чий слуховий нерв веде у центр, відповідальний за ситуацію в країні та світі. Людям, з якими мені довелося спілкуватися, відчували велику потребу вислови-

ти свою думку, в якій часто емоція переважала над логічним змістом, і в цьому віднаходили можливість повернути собі втрачений зв'язок з деякою цілісністю — державною, національною чи загальнолюдською. З формальної точки зору в подібного роду діалогах (котрі часто відбувалися вже за лаштунками заходів) йшлося про відновлення соціальної, політичної, історичної справедливості, по суті ж — малася на увазі потреба в подоланні ізолюваності.

Відтак, на мій погляд, питання формування толерантності, насамперед політичної, передуює процедура комунікування, особливо — емпатійного слухання. Саме вислуховування думки тих чи інших громад уповноваженими представниками, як на мене, може стати каталізатором відновлення довіри — і, як результат, віднайдення поваги в українському суспільстві»».

Посланці доброї волі як інструмент поширення толерантності та взаєморозуміння

Посланці доброї волі мають різноплановий досвід, що відповідає меті сприяння толерантності та охоплення окремих аспектів цього питання із залученням якомога ширшого кола людей. Використання посланців ООН не є новим явищем, а зазвичай загальновідоме як програма «Посли доброї волі».

ООН має традицію на добровільних засадах залучати видатних діячів зі сфер мистецтва, розваг, спорту та літератури для висвітлення пріоритетних проблем і привернення уваги до діяльності організації. У 1954 році ЮНІСЕФ заснувала першу програму «Посли доброї волі» в системі Організації Об'єднаних Націй, призначивши

таким послом американського коміка **Денні Кей**. Інші організації системи ООН наслідували за цією ініціативою. Відомих людей призначають з метою залучення коштів, впливу на дипломатичний порядок денний та привернення уваги до проблем розвитку.

Коли Кофі Аннан був Генеральним секретарем ООН (1997–2006), він активізував участь відомих осіб і створив спеціальну категорію Послів доброї волі серед людей з визнаними талантами. Вони отримали назви «Посли доброї волі» або «Посланці миру» — залежно від різних організацій усередині системи ООН. У зв'язку з активізацією їхньої участі Генеральний секретар ООН видав перші в історії **Рекомендації щодо призначення Послів доброї волі та Посланців миру**, що містять такі розділи²⁷:

- ☑ Визначення та критерії відбору
- ☑ Обрання та призначення
- ☑ Роль Послів доброї волі і Посланців миру
- ☑ Умови роботи
- ☑ Комунікація та інформація
- ☑ Припинення повноважень

У 2006 році Об'єднана інспекційна група (ОІГ) провела додаткову оцінку програми «Посли доброї волі». На думку інспекторів, у керівних принципах

²⁷ Guidelines for the designation of Goodwill Ambassadors and Messengers of peace http://un.org.ua/images/documents/4193/Guidelines_for_the_designation_of_Goodwill_Ambassadors_and_Messengers_of_Peace.pdf

ООН не згадується як найкраще використовувати таланти Послів доброї волі після їхнього призначення з урахуванням значного розширення програм з моменту прийняття керівних принципів. ОІГ розробила 11 **додаткових рекомендацій** для Секретаріату²⁸. Кілька прикладів рекомендацій наведені нижче:

- ✓ керівні принципи повинні бути доповнені додатковими вказівками щодо ефективного управління та впровадження відповідних програм в рамках системи Організації Об'єднаних Націй;
- ✓ кількість Послів доброї волі повинна бути раціоналізована;
- ✓ для позначення відомих осіб слід використовувати лише один титул;
- ✓ повинна бути організована спільна діяльність Послів доброї волі серед організацій із загальними стратегічними цілями та пріоритетами.

Нещодавнім прикладом успішної програми «Посли доброї волі» є призначення британської акторки **Емми Уотсон** як Посла доброї волі ООН в 2014 році. Вона виступає як захисник **кампанії «HeforShe»**, що спрямована на сприяння гендерної рівності та розши-

рення можливостей молодих жінок. Ця кампанія закликає хлопців і чоловіків спиратися на роботу жіночого руху як на рівноправних партнерів, створюючи та впроваджуючи спільне бачення гендерної рівності. Було створено логотип, який визначає кампанію, поширює її ідею та бачення. Метою є мобілізація 1 мільярда чоловіків для прискорення досягнення гендерної рівності, а сайт проекту відстежує кількість ініціатив, створених у дусі цієї кампанії²⁹.

Іншим прикладом успіху програми «Посли доброї волі» може слугувати призначення американської акторки **Анджеліни Джолі**. З 2001 року вона є Спеціальним посланцем УВКБ ООН (Агентства ООН у справах біженців). Вона представляє УВКБ ООН на дипломатичному рівні та бере участь у вирішенні проблем глобального пе-

²⁸ Papa Louis Fall & Guangting Tang. Goodwill Ambassadors in the United Nations System. Joint Inspection Unit, 2006 https://www.unjiu.org/en/reports-notes/archive/JIU_NOTE_2006_1_English.pdf

²⁹ UN Women. HeForShe Overviews http://www.heforshe.org/media/heforshe/files/our%20mission/heforshe_overview_brief.pdf

реміщення. Дотепер вона здійснила майже 60 польових місій у всьому світі та написала журнали й книги про особисті враження під час цих візитів. Вона стала впливовою фігурою, виступаючи за врегулювання серйозних криз, що спричиняють масові переміщення населення³⁰.

Зростання кількості програм «Посли доброї волі» призвело до критики та академічних дебатів щодо шляхів підвищення ефективності даного інституту. Зокрема зазначалось, що відомі Посли доброї волі можуть перетворити політику на медіа-спектакль з вжиттям PR-прийомів та методів медіа-маркетингу, аби зосередити увагу на ідеях ООН³¹. Посли доброї волі, зазначали критики, часто стають “елітарним клубом”, що створює оманливе враження “перемоги ідей”, а не вирішення проблем. Існує небезпека спрощення складних питань, оскільки знаменито-

сті не є справжніми експертами чи дипломатами і можуть не розуміти контексту і чутливості питань, за які вони виступають.

Усі ці рекомендації та критичні зауваження, зокрема Рекомендації щодо призначення Послів доброї волі та Посланців миру, були враховані під час проведення української загальнонаціональної комунікаційної кампанії “Віднайти повагу”. Керівні принципи та рекомендації ОІГ були використані як основа для призначення відповідних Посланців толерантності ПРООН в Україні в межах даної кампанії. Було обрано виключно тих Посланців, які відповідають критеріям відбору ООН. Після цього вони були повністю поінформовані щодо питань, пов’язаних з підтримкою толерантності, щоб забезпечити їхню відповідність ООН. Ґрунтуючись на критичних зауваженнях, отриманих з минулого досвіду, ця кампанія максимально деполітизувала діяльність у власних рамках та зосередилася на сприянні толерантності. Вона не застосовувалася для критики тих, хто не є толерантними, а певніше створена з метою знайти спосіб залучити кожного до дискусії про толерантність. Чесність цінується, але важливо залишати простір, де ніхто не відчуває себе об’єктом критики або нападу. Діалог всередині українського суспільства серед тих, хто мають різні точки

³⁰ UNHCR Special Envoy Angelina Jolie <http://www.unhcr.org/pages/49c3646c56.html>

³¹ Kellner, D., 2005. Media spectacle and the crisis of democracy. Boulder, CO: Paradigm Press.

зору щодо болючих питань минулого, сьогодення та вироблення спільного бачення майбутнього країни, створює атмосферу терпимості, залучення, співучасті, відповідальності і взаємодії, що, як показує міжнародний досвід, є найкращим інструментом для побудови позитивного миру і зміцнення суспільних інституцій. Діяльність у рамках комунікаційної кампанії протягом 2017–2018 років спрямовувалась як на виявленні причин нетолерантності, так і на розвитку культури і традицій толерантності та взаєморозуміння,

популяризації цінностей толерантності та взаєморозуміння, зменшенні поляризації суспільних настроїв та посилення діалогу в українському суспільстві.

Ініціатива «Віднайти повагу» залучила 12 Посланців толерантності ПРО-ОН в Україні — відомих діячів і лідерів думок зі сфер науки, мистецтва, літератури, музики та спорту. До комунікаційної кампанії з підтримки толерантності та взаєморозуміння в українському суспільстві долучилися:

*Любко Дереш —
письменник;*

*Наталія Сумська —
народна артистка
України;*

*Катя Chilly —
співачка;*

*Андрій Куликов —
журналіст,
медіа-експерт;*

*Лариса Денисенко —
правозахисниця,
письменниця;*

*Алевтина Кахідзе —
художниця;*

*Михайло Мінаков —
філософ;*

*Євген Захаров —
правозахисник;*

*Гульнара Абдулаєва —
історик, телеведуча;*

*Слава Варда —
майстер спорту,
телеведучий;*

*Мар'яна Савка —
літературозна-
вець, письменниця;*

*Павло Вишебаба —
музикант,
екоактивіст.*

Протягом п'яти місяців Посланці взяли участь у більше ніж 30 заходах по всій країні, організованих у рамках проекту. Понад 600 учасників — саме такою є рекордна кількість слухачів на одній з лекцій кампанії «Віднайти повагу». Всього у заходах взяли участь більше 10 тисяч осіб. Особливу увагу було приділено застосуванню різних форматів та підходів до висвітлення теми толерантності, що дало змогу залучити якомога більше різних груп суспільства до дискусій. Учасники зустрічей активно обговорювали питання побудови діалогу в суспільстві, важливість цінностей різноманіття, толерантності та громадянського миру.

Характер, актуальність та гострота порушених питань, популярність Посланців та їхня впізнаваність, високий суспільний попит на безпеку та діалог зробили внесок у підсумкові результати проекту.

Виявлення нетолерантності

Як правило, нетерпимість заперечує право людини бути іншою. Наслідки, ступені, прояви та негативна дія нетолерантності можуть відрізнятися за різних умов. Можна виокремити кілька найпоширеніших форм нетолерантності.

ДИСКРИМІНАЦІЯ

Загалом дискримінація — це несправедливе ставлення через особисті риси людини. Вони можуть включати расу, стать, національність, мову, релігію, інвалідність, вік, вагітність тощо. Гарним способом пошукати дискримінацію є увага до різноманітних «ізмів». Дискримінація може бути повсякденним досвідом на особистому рівні, але також може бути спрямована проти соціальних груп. В обох випадках ми маємо справу з виявом нетолерантності. Люди та групи можуть бути дискриміновані

шляхом блокування доступу або вигод, накладання додаткових витрат або виключення. Часто це відбувається без чіткого наміру заподіяти шкоду. Поряд з особистісною дискримінацією люди можуть страждати від дискримінації на груповому рівні, відмовляючись від політичних прав, економічних переваг, культурної автономії або мовного розмаїття.

Дискримінація часто є результатом негативного ставлення, упереджень та стереотипів.

СТЕРЕОТИПИ

Стереотипи є необґрунтованими узагальненнями про дійсність. Вони мо-

жуть бути результатом некритичного мислення, неправильного використання теорій або просто викривленої інформації. Це дуже поширене явище, оскільки людський розум прагне спростити речі, які він спостерігає. Але вони набувають негативного соціального сенсу, як тільки стосуються не тільки спрощених моделей сприйняття, а й переконань, пов'язаних з певною соціальною групою. Стереотипування — це певна техніка мислення, якої ми навчаємось у ранньому дитинстві. Стереотипів важко позбутися. Іноді вони допомагають людям почуватися безпечніше або пристосовуватися до складних незнайомих обставин. Але вони також

Мар'яна Савка

Віднайти толерантність – пізнати себе

Коли ми намагаємося хоч якось пізнати наше суспільство, то отримуємо перше, доволі болюче, враження: як мало ми його знаємо. Ну просто практично нічого. Кожен з нас – у своїх маленьких зручних капсулах зони комфорту – намагається зробити висновок про речі загального порядку. Але не виходить. Нема комунікаційної мережі. Капсули не відкриваються.

Пошуки толерантності дають перше намацальне відчуття цієї незваної країни, у неймовірному розмаїтті людських міні-систем цінностей і антицінностей. Нам би сказати всім: підніміть свої заборона, відкрийте серця, погляньте одне на одного, подайте руки. Але це не так просто. Це складніше зробити, ніж про це писати. Страх, прописаний у генному коді, він є найкращим консервантом старих (поганих, але перевірених життям) моделей. «Аби не гірше», головне, що «моя хата скраю» - ця життєва філософія вкорінена надто глибоко. Звідки може з'явитися толерантність? Адже капсульовані поведінкові моделі апріорі не можуть бути толерантними до чогось нового, незвичного, до всього, що виламується за досліджений, хоч і куций простір. Тому так складно взагалі щось змінити у суспільстві, яке ніби й артикулює прагнення змін, але насправді їх не хоче і всіляко їм опирається. Тому так важко і повільно відбуваються зміни у надважливих сферах життя – в освіті, в медицині, в правовій сфері.

Але все-таки зміни є. І толерантність закладено у фундамент цих необхідних змін. Цими провісниками змін є відкриті проактивні люди, які не бояться виходити поза межі власної зони комфорту, ризикують бути незрозумілими

для інших, але все-таки ідуть і щодня роблять свої маленькі подвиги, розконсервовуючи наше замкнуте суспільство. То тут, то там я бачу прекрасні ініціативи громадських активістів, які відкривають іншим очі на те, що створювати нове суспільство може і навіть повинен кожен з нас. Не конче йти у Верховну Раду. Можна просто відкрити очі і побачити, кому потрібна твоя допомога: багатодітним сусідам, які самі не дають собі раду, чи інвалідам війни, чи просто старим і самотнім, чи тим, від яких усі відвернулися. А може, треба об'єднатися в громаду і відремонтувати школу, куди будуть ходити і твої діти, і діти тих, хто на тебе зовсім не схожий. Не треба бути великим стратегом, щоб усвідомити, що без базових європейських цінностей, і зокрема без толерантності, наше суспільство зайде в глухий кут. Нам треба не боротися з будь-якою інакшістю, а навчитися з цим жити і перетворювати на додатковий ресурс.

Толерантність – це спосіб пізнати себе. Що більше ти приймаєш в інших, тим більше розумієш себе, свій людський потенціал, більше маєш довіру до себе. Адже толерантні люди – щедрі душею. Вони й до себе щедрі. А відтак – щасливі.

Нещодавно побачила в одній телепрограмі камбоджійця з найпотворнішим у світі обличчям. Чоловік, попри те, має вродливу дружину, восьмеро гарненьких дітей і тішиться тим, що його потворність принесла йому визнання – адже він унікальний. Я про те, що він щаслива людина – односельці його люблять і цінують за його добре серце. Так мало насправді нам потрібно для щастя – любити світ і всі його створіння, такі різні, такі унікальні.

можуть генерувати і спрямовувати агресію, виправдовувати насильство, служити засобом дезінформації, маніпулювання та пропаганди. Хоча важко або навіть неможливо жити без стереотипів, вони не повинні мати вирішального значення у формуванні поведінки щодо людей або соціальних груп.

ШОВІНІЗМ

Як й інші граничні форми націоналізму, це небезпечна форма нетолерантності. Агресивні та воюючі форми націоналізму виникають через специфічні способи розуміння національної ідентичності. Є дві форми націоналізму — громадянський та етнічний. Перший походить з періоду війни США за незалежність та Французької революції. Його також часто називають відкритим націоналізмом, оскільки національна ідентичність не визначається народженням і відкрита для сторонніх. Громадянський націоналізм визначає націю через політичні права та свободи, або, інакше кажучи, через громадянське суспільство. Під час Французької революції термін «нація» належав до всіх тих, хто був проти абсолютної влади монарха. Етнічне походження не має значення, що відрізняє громадянський націоналізм від етнічного.

Етнічний націоналізм відомий як замкнений націоналізм. Йдеться про національну ідентичність, що визначається етнічним походженням. Ет-

нічний націоналізм є ексклюзивним; це середовище, сприятливе для дискримінації та насильства. Шовінізм є одним із граничних проявів націоналізму, спричинених нетолерантністю.

КСЕНОФОБІЯ

Страх, негативне сприйняття або ненависть до іноземців визначаються як ксенофобія. Це може бути результатом страху втрати ідентичності, загрози для добробуту, відчуття переваги або слабкості міжкультурного діалогу. Іноземці, включаючи іммігрантів та переміщених осіб, є об'єктом підозри і сприймаються як загроза ідентичності або економічному добробуту реципієнтів. Ризик ксенофобії особливо високий у перехідних суспільствах та під час кризи (не кажучи вже про перехідні суспільства за умов кризи!). Прояви ксенофобії часто призводять до того, що іноземців, іммігрантів та приїжджих звинувачують у бідності, нестабільності та безробітті.

НЕНАВИСНИЦЬКІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Вираження ненависті до людини або групи, що супроводжується інтенсивними емоціями та публічно висловлюється, можна назвати ненависницькими висловлюваннями. Так само, як дискримінація, ненависницькі висловлювання ображають людей через те, якими вони є. Особливий випадок ненависті — це спростування історич-

них подій. Закони про збереження історичної пам'яті в деяких країнах в тій чи іншій формі забороняють вираження, заперечуючи певні історичні події, а саме геноцид. Такі прояви сприймаються як правопорушення жертв і таким чином розглядаються як випадки ненависті.

Це основні видимі форми та прояви нетолерантності.

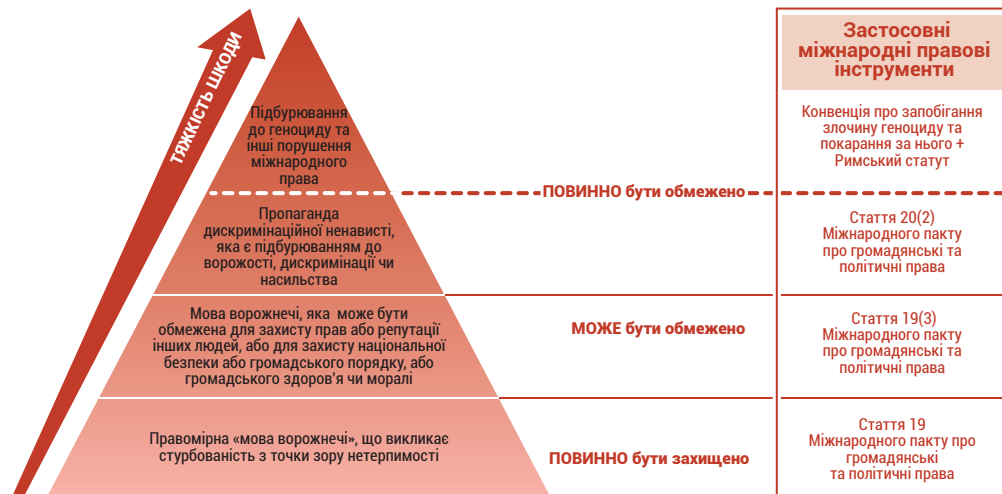
Наскільки толерантним є українське суспільство?

В Україні рівень нетерпимості розрізняється за типами упередженості та формами прояву.

Українське суспільство демонструє **вибіркову толерантність** до різних груп людей. Згідно з недавнім опитуванням громадської думки³², українці в переважній більшості с (25%), релігії (24%), етнічної приналежності (23%) та статі (20%). Більше того, особи також відзначають дискримінацію при спілкуванні з державними установами і державними службовцями переважно на підставі статі (17%), місця проживання (10%) та майнового стану (7%).

Як згадувалося раніше, українські ЗМІ іноді відображають **мову ненависті** на етнічному ґрунті. Наприклад, групи бойовиків у східній Україні часто згадуються як «росіяни» у контексті етнічної приналежності («русские»)

Мова ворожнечі

³² Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу 12 квітня 2017 р. http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

і громадянства («россияне»). Існує узагальнення про «чеченців» як цілу етнічну групу, котра воює на боці бойовиків. В українських ЗМІ вирази «люди кавказького походження» або «люди зі східною зовнішністю» також переважно вживаються в негативному контексті без будь-яких пояснень щодо такого виділення³³.

Збройний конфлікт на Донбасі зумовив появу певних проявів нетерпимості. З одного боку, існують твердження, що надмірно узагальнюють людей, які живуть на неконтрольованих територіях, звинувачуючи їх усіх у сепаратистських настроях та співпраці з Росією³⁴. З іншого боку, існують стереотипи щодо переселенців на основі вуличних злочинів або шпигунства, скоєних певними особами.

Мова ворожнечі може опосередковано сприяти **зростанню кількості злочинів** на ґрунті ненависті в Україні. Національна поліція України виявила 79 злочинів на ґрунті ненависті в Україні у 2015 році — це вдвічі більше, ніж у 2014 році, коли було зареєстровано 33 таких злочини. З 79 злочинів на ґрунті ненависті у 2015 році 43 були обумовлені антирелігійними упередженнями, 24 — упередженням щодо національності чи етнічної при-

належності, 4 — антисемітизмом та 3 — расизмом. Злочини на ґрунті ненависті містили напади на місця поклоніння, перешкоди релігійним практикам, вбивства тощо³⁵.

Проте організації громадянського суспільства відзначають набагато більше кримінальних правопорушень на основі негативного ставлення до гомосексуалізму, антирелігійної упередженості, расизмі та гомофобії. Зокрема, вони зібрали дані про 213 злочинів на ґрунті ненависті в 2015 році³⁶. Різниця між офіційною інформацією і тією, яку надає громадянське суспільство, зумовлена тим фактом, що правоохоронні органи не завжди визнають злочини на ґрунті ненависті як такі. Кримінальний кодекс України не згадує злочини на ґрунті ненависті, передбачаючи натомість «порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» (стаття 161)³⁷.

Інші форми нетерпимості містять расистські та шовіністичні гасла під час футбольних матчів на стадіонах, ксенофобські графіті на вулицях, образливі висловлювання під час масових акцій протесту, напади на ЛГБТ-спільноти під час Маршів рівності тощо.

³³ Звіт за результатами моніторингу мови ворожнечі в українських ЗМІ [2014]. Проект «Без кордонів»/ ГО «Соціальна дія» http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/hatespeech_report_NoBorders_2015.pdf

³⁴ Показати війну ... війною. Газета «День», 16 червня, 2017 <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/pokazaty-viynu-viynouu>

³⁵ Національна поліція України, 26.02.16 <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1830725>

³⁶ OSCE ODIHR. Hate crime reporting. Ukraine <http://hatecrime.osce.org/ukraine>

³⁷ Кримінальний кодекс України (в редакції станом на 10.07.17) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Джерела нетолерантності в Україні

Упродовж своєї історії українське суспільство виявляло достатній рівень толерантності. Багато етносів та релігій мали багаторічний досвід мирного співіснування в Україні, хоча трагічні події першої половини ХХ століття вносили негативні корективи.

Однак рівень толерантності в Україні зазнав змін з кінця 2013 року. Окрім поточних соціальних та економічних проблем, низка травматичних подій — насильство поліції під час Євромайдану, окупація Криму Росією, збройний конфлікт у Східній Україні — поси-

лили поляризацію та радикалізацію українського суспільства.

Оскільки останні роки Україна постає перед безпрецедентними викликами, поєднання багатьох факторів якраз і провокує нетерпимість у суспільстві.

Збройний конфлікт

Конфлікт у Східній Україні став основним рушієм радикалізму та нетерпимості в українському суспільстві з 2014 року. Це проявляється у багатьох формах. Природно, що анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі значно посилили антиросійські настрої в Україні. Під час масових мітингів російські банки і транспортні

засоби були неодноразово атаковані ультраправими протестувальниками.

Крім того, конфлікт у Східній Україні провокує жорстку політичну та суспільну напруженість навколо майбутнього регіону, Мінських угод, блокади Донбасу, обміну полонених та інших чутливих питань. Оскільки мирне врегулювання зайшло у глухий кут, зростає попит суспільства на легкі та радикальні рішення, що пропагуються деякими політиками та партіями. У серпні 2015 року напружена ситуація стосовно конфлікту навіть призвела до загибелі людей біля будівлі парламенту (протестувальник кинув гранату у поліцію), коли Верховна Рада ухвалила в першому читанні суперечливі зміни до Конституції України стосовно особливого статусу ОРДЛО.

Гарячі дебати щодо Донбасу часто супроводжуються мовою ворожнечі та нетерпимістю до інакомислення. Багато

громадян не хочуть приймати альтернативну точку зору чи навіть слухати одне одного.

Вимушене переміщення осіб із зони Антитерористичної операції (АТО) стало додатковим фактором зростання нетерпимості. Станом на 29 травня 2017 року Міністерство соціальної політики зареєструвало близько 1 584 000 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) або близько 1 300 000 сімей³⁸. Переміщення може спричиняти три типи соціальних конфліктів³⁹, які часто характеризуються нетерпимістю.

По-перше, відносини між приймаючою громадою та ВПО можуть бути напруженими через конкуренцію за земельні ділянки, соціальні виплати, робочі місця та фінансову допомогу. Крім того, поширені стереотипи про ВПО з Донбасу щодо досить популярного «пенсійного туризму», злочинності, отримання надмірної гуманітарної допомоги. Проте ВПО найчастіше безпідставно звинувачуються у проросійських і сепаратистських настроях.

По-друге, напруженість може спостерігатися у відносинах між учасниками АТО та ВПО. На додаток до конкуренції за соціальний захист і земельні ділянки, обидві сторони звинувачують одна одну в розпалюванні війни. Найбільшою мірою ця боротьба відчуваєть-

³⁸ Вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб не втрачає своєї гостроти. Міністерство соціальної політики України, 29 травня 2017 <http://www.msp.gov.ua/news/13260.html>

³⁹ Analysis of the Dynamics of Conflicts Between the IDPs and Host Communities http://www.radnyk.org/uploads/7/6/6/5/76650087/zvitmon_.pdf

ся в регіонах, розташованих близько до зони АТО. Люди є особливо чутливими, якщо їхні члени сім'ї були вбиті або поранені під час війни.

По-третє, між учасниками АТО та приймаючими громадами також може виникати напруга. Хоча приймаючі громади в основному позитивно ставляться до ветеранів, існують певні стереотипи щодо агресії серед комбатантів. Проте посттравматичний стресовий розлад часто призводить до домашнього і вуличного насильства, оскільки учасники АТО не отримують достатньої психологічної підтримки.

Політична боротьба

Незважаючи на нещодавні демократичні досягнення, низька політична культура сприяє радикалізації українського суспільства. Українські політики та політичні групи часто використовують лінгвістичні, історичні, регіональні або інші відмінності (наприклад, законопроекти про мови, ініціативи щодо Донбасу, перейменування вулиць тощо), особливо під час виборчих кампаній. Суперечливі рішення ставлять під загрозу внутрішню стабільність і безпеку, хоча вони дають короткострокові вигоди окремим політичним групам, які мобілізують своїх прихильників і відволікають увагу громадськості від поточних соціально-економічних проблем.

Політична боротьба перетворила українських політиків на основних носіїв нетерпимості. Наприклад, вони дедалі більше вдаються до мови ворожнечі та бійок у публічних місцях як методів PR. Інциденти, пов'язані з українськими політиками, швидко поширюються засобами масової інформації, стаючи популярною темою щоденних розмов.

Слабка спроможність державних інституцій

Українські державні установи не можуть належним чином забезпечувати безпеку та захищати права і свободи своїх громадян. Слабка спроможність державних установ зумовлена поширенням корупцією, низькою ефективністю та високою заполітизованістю. Внаслідок цього українські державні установи, як правило, наптовхуються на критичний дефіцит довіри населення. Наприклад, Збройні сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та патрульна поліція є єдиними державними установами, яким довіряє більшість

українського суспільства. У той самий час більшість інших державних органів влади мають негативне сальдо довіри-довіри, а саме: суди (–72%), Генеральна прокуратура України (–67%), Служба безпеки України (–20%), Національний банк України (–65%), органи місцевого самоврядування (–11%) та ін.⁴⁰ Оскільки громадяни України навряд чи можуть покладатися на державні органи, це посилює правовий нігілізм та радикалізм у суспільстві. Тому часто відбуваються протести, інциденти або жорстокі сутички поблизу судів, адміністративних будівель, будівельних майданчиків тощо.

Економічна ситуація

Україна, яка вже була на той час однією з найбільш бідніших європейських країн, в 2014 році зіштовхнулася з глибокою економічною кризою. ВВП України в 2014–2015 роках сумарно скоротив-

ся на 16,4%. Незважаючи на ознаки відновлення економіки (ВВП України в 2016 році зріс на 2,3%⁴¹), українські громадяни ще не відчули підвищення рівня життя. Більшість населення України зазначила погіршення ситуації щодо добробуту їхніх сімей (73%), цін і тарифів (88%), заробітної плати (54%), соціального захисту (49%), пенсійного забезпечення (49%) та охорони здоров'я (54%)⁴². Бідність посилює конкуренцію на ринку праці, у соціальному забезпеченні та навколо інших ресурсів. Крім того, зниження рівня життя підвищило рівень злочинності, особливо у великих містах. Врешті, це посилює попит на популістів, які обіцяють легкі шляхи виходу з бідності та соціальних проблем, а також розпалюють мову ворожнечі проти олігархів і політичних конкурентів.

Засоби масової інформації

Українські ЗМІ мають значний вплив на громадську свідомість. Оскільки загальнонаціональні та місцеві медіа не завжди відповідають етиці та стандартам журналістики (точність, об'єктивність, неупередженість, громадська підзвітність), населення України може отримувати упереджене висвітлення певних подій, а також ставлення до певних груп людей.

⁴⁰ Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. 2016: public opinion of Ukraine, December 16–20, 2016 <http://dif.org.ua/article/2016-public-opinion-of-ukraine>

⁴¹ World Bank. Ukraine Economic Update — April 2017 <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/economic-update-spring-2017>

⁴² Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. 2016: public opinion of Ukraine, December 16–20, 2016 <http://dif.org.ua/article/2016-public-opinion-of-ukraine>

Мова ненависті стала справжнім ви-кликком для українських журналістів після травматичних подій, починаючи з кінця 2013 року.

Експерти зафіксували 424 випадки мови ворожнечі в українських ЗМІ за 2014 рік, у тому числі 173 — у друкованих засобах масової інформації, 135 — в інтернет-ЗМІ, 116 — на телебаченні⁴³. Цитування ксенофобських висловів і стереотипи призводять до упередження та негативного ставлення громадян до певних груп людей.

Збройний конфлікт на Донбасі на сьогодні є найбільш суперечливим питанням для українських журналістів. Деякі представники мас-медіа закликають колег утримуватися від висвітлення конфлікту виключно в «чорно-білому» аспекті, а саме уникати маркування проросійського сепаратиста як терориста, якщо не існує підтверджувальних свідчень терористичних актів⁴⁴. І навпаки, інші відкидають «толерантність до ворога у воєнний час», враховуючи звірства проти українських військовополонених, вчинені сепаратистами⁴⁵.

⁴³ Звіт за результатами моніторингу мови ворожнечі в українських ЗМІ [2014]. Проект «Без кордонів»/ ГО «Соціальна дія» http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/hatespeech_report_NoBorders_2015.pdf

⁴⁴ Hate speech threatens peace process in Ukraine. Hromadske International, 25 December, 2015 https://en.hromadske.ua/posts/Hate_Speech_Peace_Ukraine

⁴⁵ Мова ворожнечі vs «латентна безпринципність» / Газета «День», 25 березня, 2016 <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/mova-vorozhnechi-vs-latentna-bezpryncypnist>

Павло Вишебаба

«У рамках кампанії «Віднайти повагу» ми мали змогу особисто поговорити з десятками людей з різних куточків України щодо їхнього розуміння толерантності. Ці дискусії виявили, що поняття толерантності для більшості пересічних людей настільки розмите і невизначене, що інколи може здатися — геть незрозуміле або занадто відірване від повсякденного життя, щоб звертати на нього увагу. Водночас це не заважає більшості з наших співрозмовників щоденно застосовувати на практиці ці принципи. У спілкуванні ми виявили декілька поширених міфів, які панують серед українців у цьому питанні.

Міф № 1: *Толерантність — це ознака слабкості, притаманна тим, хто не здатен фізично або морально домінувати над іншими. Насправді, на практиці ми виявляємо, що це поняття має протилежний міфіві зміст. Толерантність — це акт волі, свідоме утримання від насилля, коли ми маємо можливість його спричинити. Для здійснення цього акту необхідні моральні сили, міцна опора цінностей, натомість спричинення насилля не вимагає від нас духовної чи аналітичної роботи.*

Міф № 2: *Толерантність заважає досягненню особистого успіху та щастя. Насправді ж, толерантність — потужний інструмент досягнення психологічного спокою і щастя в особистому житті. Ставлячись поважно до оточуючих, людина отримує багато переваг: симпатії рідних та близьких, розширення кола друзів, що надає впевненість і підтримку в години життє-*

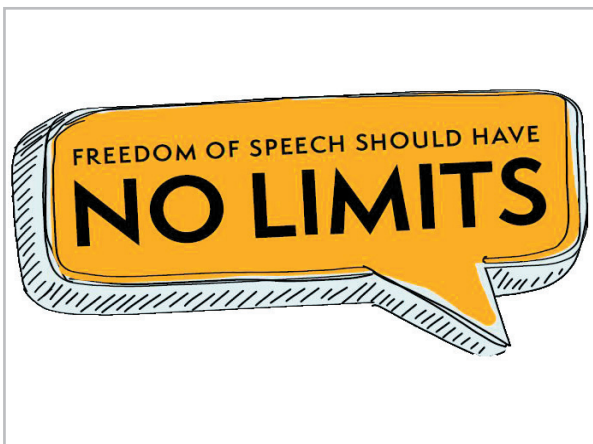
вих складнощів. Неодноразово помічено, що чим більше у тебе справжніх друзів, тим більше ти щаслива людина. Не слід забувати, що взаємоповажне суспільство має економічні переваги: у ньому вищий рівень безпеки, саме через це вести бізнес у такому суспільстві комфортніше, збільшується інвестиційна привабливість, а з нею і економічний стан громади, області, країни.

Міф № 3: *Українське суспільство толерантне. На щастя, це єдиний міф, якому реальність хоча б не протилежна. На самому початку зустрічей в межах програми «Віднайти повагу» ми побіжним поглядом визначали, чи толерантне українське суспільство в цілому і чи толерантні учасники зустрічі зокрема. Тотальна більшість людей, з якими ми спілкувалися, вважає себе толерантними, хоча при розкритті питання протягом зустрічі ми швидко виявляли, що кожен із нас це має докласти зусиль, аби стати толерантним: провести внутрішню аналітичну роботу, з опорою на логіку щодо рівності прав або переваг толерантності, а в деяких випадках — просто частіше практикувати співчуття. За цим можна дійти важливого висновку: українці вважають себе толерантними, а значить мають бажання бути такими. Водночас вони не завжди розуміють, де межа, за якою закінчується толерантність і починається дискримінація. На мій погляд, актуальним напрямом в рамках продовження програми розвитку толерантності і взаємоповаги в Україні має стати роз'яснювальна кампанія щодо найпоширеніших порушень принципів толерантності у нашій державі»).*

Інструменти боротьби з нетолерантністю

Усунення або зниження рівня нетолерантності в суспільстві виявилось складним і трудомістким завданням. Толерантність, як правило, посилюється повільно і поступово, з урахуванням змін у законодавстві та моральних стандартів у суспільстві. У багатьох випадках воно повинно буквально виховуватися, що може зайняти час, що дорівнює життю одного покоління.

Говорячи про виховання, **освіта** відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку толерантності та посиленні прийняття різноманітності. Толерантність — це те, що вивчається через експозицію до різноманітності культур, традицій, мов та ідеологій. Це може бути досягнуто шляхом набуття знань і досвіду. Діти можуть набувати знання про інших, але вони також можуть отримати досвід через інклюзивну освіту, навчаючись разом з дітьми

різних ідентичностей. Таким чином, загальне навчання, міжгрупові розуміння, впровадження поняття мультикультуралізму та обмін досвідом є одними із ключових аспектів виховання толерантності.

Боротьба зі стереотипами є ще одним важливим завданням. Стереотипи — це результат відсутності знань та критичного мислення. Розвиваючи останнє і долаючи перше, можна зменшити стереотипне сприйняття. Знання найкраще отримують з особистого досвіду, тому читання, розмова та спілкування з людьми різних ідентичностей — гарний спосіб досягнути цієї мети. Навіть якщо позбутися всіх стереотипів неможливо, усвідомлення того, як вони працюють, значно обмежить простір для нетолерантності.

Стереотипи слід змінювати, коли це можливо, узагальненнями. На відміну від стереотипів, узагальнення менш категоричні і відкриті для критичного мислення. Вони також враховують будь-які можливі індивідуальні відмінності. На відміну від стереотипів, узагальнення зберігаються свідомо. Вони можуть бути змінені після отримання певного досвіду та є описовими, а стереотипи є судженнями.

Вправа:

напишіть характеристики, притаманні: а) українцям; б) російськомовним; в) студентам; г) людям похилого віку.

Спробуйте оцінити, які з них є стереотипами, а які — результатами вашого досвіду.

Спробуйте перетворити стереотипи в узагальнення.

Для подолання стереотипів може бути корисним наведення прикладів позитивного ставлення до інших груп. Слід заохочувати навчання, включаючи вивчення історії та культури інших груп. Слід сприяти поінформованості про різноманіття, а надмірним спрощенням необхідно протидіяти. Критичне мислення та співпереживання повинні бути ключовими словами, які варто мати на увазі.

Свобода слова та обізнаність щодо нетолерантності мають вирішальне значення для формування позитивного ставлення до різноманіття та способів обміну різноманітними думками. Нетолерантність найпевніше проявляється тоді, коли бракує інформації або коли вона наповнена маніпулятивними зображеннями та описом. Різноманіття та надійність інформації — це кращий спосіб боротьби з негативними наслідками нетолерантності.

З одного боку, обізнаність є важливою для протидії міфам і стереотипам. З іншого боку, жертви нетолерантності таким чином отримують знання про те, як краще захищати свої права. Підвищення обізнаності також поліпшить соціальну інтеграцію. Необхідні кроки

мають бути спрямовані на те, щоб виходити за рамки простого доступу до інформації, що допоможе досягти захисту різноманітних меншин. Таким чином, необхідним є інформування про існуюче різноманіття, рівень дискримінації, законодавчу дію та способи захисту інтересів меншин.

Законодавство є необхідним елементом будь-якої стратегії, спрямованої проти нетолерантності. Складання комплексного законодавства вимагає адаптації національної законодавчої бази до міжнародних законів про права людини, а також створення інституцій, відповідальних за впровадження антидискримінаційних законів. Необхідно також вжити заходів для забезпечення всім соціальним групам рівного доступу до державних програм, зайнятості та освіти. Законодавство про запобігання та протидію насильству має бути посилене та остаточно прийняте.

Держави можуть надалі покладатися на національні та міжнародні правові норми, а також зміцнювати мандат та посилювати спроможність механізмів захисту прав людини. Для координації урядових зусиль та зусиль інститутів громадянського суспільства може бути застосовано міжвідомчий підхід. Також слід заохочувати прийняття конкретних стратегій, спрямованих проти різних форм нетолерантності та дискримінації.

Вправа:

наведіть приклади трьох законодавчих актів, спрямованих на боротьбу з нетолерантністю.

Інструменти підвищення рівня толерантності

Підвищення рівня толерантності також є складним завданням. Прогрес не здійснюється відразу, але існують певні орієнтири для позначення правильного шляху. Одним з найважливіших і специфічних серед них є дії влади, які повинні підвищувати рівень толерантності. Члени суспільства повинні мати рівні права, рівний доступ до пільг та рівну відповідальність за правопорушення. Прийняття та ефективне впровадження законодавства, яке забороняє дискримінацію та інші форми нетерпимості, є дуже важливим практичним кроком.

Політичні ідеології також досить ілюстративні. Відсутність закликів до насильства зазвичай є добрим показником, як і маргінальна підтримка політичних партій, що виступають за будь-яку дискримінацію. Повага політичних прав меншин та забезпечення їхньої участі в політиці через різні механізми розподілу влади є ознаками толерантного політичного середовища.

Ще одним важливим орієнтиром є забезпечення прав меншин. Для національних меншин повинні бути створені умови для збереження етнічної ідентичності, культурної автономії та мови. Те саме стосується і релігійних меншин, які відокремлені від держави, та освіти. Нарешті, сама мова, що вживається в соціальному діалозі, також багато говорить про рівень толерантності.

У рамках комунікаційної кампанії «Віднайти повагу» Посланці толерантності ПРООН в Україні використовували різні **засоби спілкування** з метою підвищення рівня толерантності та взаєморозуміння в Україні. З метою залучення якомога більшої кількості людей до обговорення толерантності акцент було зроблено на публічних виступах, медіа-платформах та соціальних мережах.

Телебачення як найважливіший засіб масової інформації в Україні⁴⁶ також активно використовувалося Посланцями толерантності ПРООН в Україні

⁴⁶ Reporters without borders, 2016. Facing Reality after the Euromaidan, the situation of journalists and media in Ukraine

для поширення ідей кампанії та цінностей толерантності. Медіа-платформи можуть допомогти перетворити толерантність на першочергове завдання та підвищити рівень обізнаності з питань, які б вимагали більшого рівня толерантності.

Разом з тим, жодні засоби масової інформації чи соціальні мережі не можуть замінити особистого “живого” спілкування, особливо в регіонах чи місцях, наближених до зони конфлікту. Саме тому основний наголос протягом кампанії було зроблено на візитах Посланців в усі регіони країни, проведенні численних зустрічей із зацікавленими громадянами для оговорення болючих суспільних проблем. Отриманий досвід чітко показав потребу деполітизації національного діалогу, необхідність простору, де люди можуть вільно сказати те, що хочуть, не завдаючи шкоди іншим у цьому процесі. Такі зустрічі заохочували громадян до самостійної роботи з метою просування ідей толерантності та постійного діалогу.

Діалог, перемовини і посередництво є успішними лише тоді, коли учасники конфлікту можуть по-справжньому слухати одне одного і бути самокритичними. **Самокритичність** допомагає створити взаєморозуміння між різними культурами та народами. Напри-

клад, психологи зазначають, що особи, які психологічно пов’язані з винуватцями, можуть розглядати себе як особу, котра несе частку відповідальності. Таке поглиблене самосприйняття має спонукати до самокритики за попередні невдачі так само, як спонукає до самопохвали за минулі триумфи.

Існують **різні рівні самокритики**: індивідуальний, груповий і державний. Самокритика на державному та груповому рівнях найчастіше є рідкістю. Зокрема, попереднє покоління зрідка демонструє самокритику щодо геноцидів і масового насильства⁴⁷. З того часу, як ООН прийняла Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього в 1947 році, жодна група ніколи самостійно не визнавала себе винуватцем геноциду⁴⁸. Першим і єдиним главою уряду, який зізнався у геноциді, був прем’єр-міністр Руанди Жан Камбанда. Проте він зробив це лише після того, як його доставили до Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТР), а потім намагався відкликати свою заяву.

Отже, на державному чи груповому рівнях самокритика спостерігається досить рідко і можна лише мріяти про поліпшення ситуації. На противагу цьому, на індивідуальному рівні самокритика та прощення можуть заохочуватися через освітні програми, що

⁴⁷ Colin Wayne Leach, Fouad Bou Zeineddine, Sabina Cehajic-Glancy. *Moral Immemorial: The Rarity of Self-Criticism for Previous Generations’ Genocide or Mass Violence*. 2013

⁴⁸ M. Minow, 1998. “Between Vengeance and Forgiveness”

зосереджуються на інклюзивності та переосмисленні. Це може принести помітні результати, оскільки сприяє поліпшенню діалогу, посередництва, переговорних зусиль та культури миру.

Викликом для толерантності є **прогалина у взаємозалежності**. Коли лідери найвищої, середньої та найнижчої ланок стають взаємозалежними, відносини між різними сторонами можуть покращуватися шляхом перемовин, діалогу та посередництва⁴⁹. Поеднуючи розрив між взаємозалежністю та враховуючи всі рівні лідерства, можна побудувати довіру, а толерантність ефективно підтримуватиметься для встановлення сталого миру. Толерантність має просуватися на всіх рівнях лідерства, щоб безперешкодно доходити до громадянського суспільства. У той самий час повинно існувати місце для ініціатив, що йдуть знизу догори. Лише спільні зусилля з достатнім рівнем самокритичності та взаємозалежності можуть ефективно сприяти поширенню толерантності. У свою чергу, встановлення системи стримувань і противаг допоможе забезпечити сталий мир.

Південно-Африканська Республіка (ПАР)

Південна Африка за керівництва Нельсона Манделі є широковідомою історією успіху. Не можна заперечувати того, що на сьогодні ПАР й досі

наштовхується на серйозні виклики щодо толерантності, але **мирний перехід від режиму апартеїду до інклюзивної демократичної держави** був визначним, оскільки багато хто вважав, що перехідний період виявиться неможливим без сповзання до громадянської війни.

Харизматичне лідерство Нельсона Манделі зіграло вирішальну роль до, під час та після перехідного періоду. Він надихнув людей на толерантність і вживав інклюзивну мову, а не мову виключення. Перехідні періоди часто можуть бути складними і невідзначеними, що призводить до хаосу, суспільного потрясіння, насильства та конфліктів. Тим не менш, Манделі вдалося забезпечити відносно мирний перехідний період у Південній Африці і показати приклад того, як можна йти вперед шляхом прощення та примирення.

Ніколи раніше толерантність не сприймалася як державна ідеологія і не була зроблена складовою процесу побудови нації, як це сталося у Південно-Африканській Республіці. Сегрегацію, встановлену режимом апартеїду, було скасовано, і все структурне дискримінаційне законодавство змінено без жорсткої помсти політичним попередникам. Саме тому Південна Африка справедливо вважається прикладом історії успіху.

⁴⁹ John Paul Lederach. Justpeace. 1999 <http://homepage.univie.ac.at/silvia.michal-misak/justpeace.htm>

Підхід, використаний у ПАР, іноді піддається критиці як принцип **згори донизу**, а не знизу нагору. Це може створити штучний рівень толерантності замість того, щоб сприяти формуванню сталої толерантності та миру. Ця критика підтримує думку про те, що включення різних рівнів лідерства і самокритичність складають єдиний підхід до встановлення сталого миру, як зазначено вище.

Проект «Citizen» у Боснії і Герцеговині

Ще однією історією успіху у справі сприяння толерантності є проект «Citizen» (Громадянин) — програма громадянської освіти в Боснії і Герцеговині. Масштаб цього проекту є меншим, ніж

у випадку з Південною Африкою, але він використовує підхід **«знизу нагору»**, в якому протягом останніх 20 років взяли участь понад мільйона молодих людей.

Проект «Citizen» передбачає участь молоді і дітей у діяльності, спрямованій на поліпшення відносин між громадянами та урядом. Студенти працюють над проектами в школі, де вони можуть виявляти проблеми в державній політиці та розробляти шляхи їх вирішення. Робота студентів відображається у портфоліо класу, що містить розділ демонстрації та розділ документації. Команди-переможці отримують можливість представити свої пропозиції щодо державної політики в Парламентській

Асамблеї Боснії і Герцеговини. **Програми громадянської освіти** можуть сприяти розвитку толерантності в суспільстві, оскільки змінюють структуру націленості студентів, роблячи їх сприйнятливішими до толерантності, довіри, підвищуючи обізнаність про свої громадянські обов'язки та основи правової і політичної поведінки⁵⁰.

Проект «Citizen» реалізується в різних регіонах, але найбільших успіхів було досягнуто на Балканах, зокрема в Боснії і Герцеговині⁵¹. Він — гарний приклад **сприяння взаємозалежності усіх рівнів лідерства**. Запропоновані низу ініціативи мають можливість досягти політичних верхів. Навіть тоді, коли ініціативи не потрапляють на найвищий рівень, проект стимулює дітей з раннього віку думати про державну політику та брати в ній безпосередню участь, незалежно від досвіду чи походження.

⁵⁰ Steven E. Finkel and Howard R. Ernst. Civic Education in Post-Apartheid South Africa: Alternative Paths to the Development of Political Knowledge and Democratic Values. 2005

⁵¹ Herbert M. Atherton. We the people... Project Citizen. In S. Mann & J. J. Patrick (Eds.), Education for civic engagement in democracy (pp. 93–102). 2000

Наведена теоретична частина та існуючий досвід доводять, що не існує єдиного ефективного підходу до того, як сприяти розвитку толерантності в суспільстві. Проте **сприяння розвитку толерантності може дати помітні результати, якщо це спирається на такі заходи:**

- ✓ моніторинг підґрунтя і показників нетерпимості в суспільстві;
- ✓ поліпшення взаємозалежності між усіма рівнями лідерства;
- ✓ виховання самокритики у школах та університетах;
- ✓ урахування факторів, що сприяли попереднім історіям успіху, а також можливих підводних каменів на цьому шляху.

Ключові меседжі для підтримки толерантних дискусій

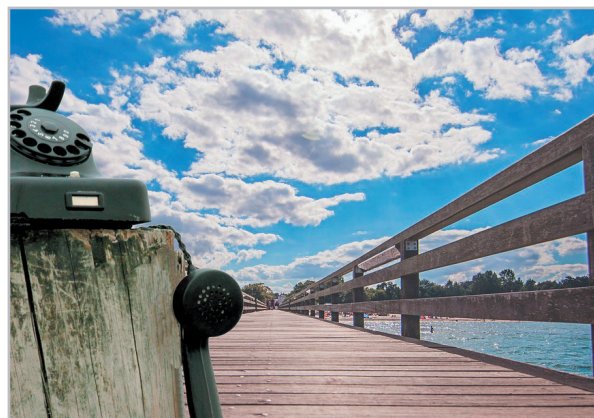
Україна проходить складний період, переживаючи безліч внутрішніх потрясінь. Анексія Криму, збройний конфлікт на Донбасі, економічні труднощі, відсутність глибоких демократичних традицій — все це створює поживний ґрунт для зростання екстремізму і нетерпимості. Завдання, на які наштовхується Україна, не є

унікальними — багато країн борються з подібними проблемами і прагнуть до створення інклюзивного середовища відповідно до основних універсальних цінностей, як-от толерантність і повага до інших думок. За будь-яких умов необхідно уникати поширення таких явищ, як «дегуманізація» та «стигматизація». Діалог — ось важливий інструмент формування толерантності, а з ним — і відповідальності за те, щоб слухати і дійсно чути те, що мають сказати люди з протилежними поглядами. Толерантні суспільства формують сприятливу атмосферу, де стають можливими політичний і економічний розвиток в інтересах усіх груп і верств суспільства.

Нижченаведені меседжі були підібрані відповідно до українського контексту з метою просування цінностей толерантності та взаємоповаги у суспільстві. Вони використовувалися під час регіональних заходів в рамках комунікаційної кампанії «Віднайти повагу» і засвідчили свою ефективність.

СФОКУСУЙТЕСЬ НА ОБГОВОРЕННІ МАЙБУТЬОГО, А НЕ МИНУЛОГО

Бажання переконати когось у правильності власної думки може виглядати спокусливим. Однак ви навряд чи виграєте від цього, окрім можливого підвищення власної самооцінки. Ваше життя навряд чи поліпшиться, навіть якщо ви наведете найпереконливіший аргумент на підтримку ва-

ших переконань. Таким самим чином і людина з протилежною думкою не відчує суттєвого поліпшення після запеклої дискусії стосовно історичних розбіжностей, етнічних відмінностей чи мовних уподобань. Дискусії з питань історії, мови, етнічної приналежності або інших подібних питань є важливими, але вони не можуть одразу призвести до досягнення консенсусу, інклюзивності або вирішення конфліктів. Навпаки, дуже часто вони можуть тільки створювати нові лінії розколу або поглиблювати старі. Необхідно робити акцент на майбутньому, а не на минулому, і для того, щоб досягти відчутних результатів — на користь суспільних благ — потрібно обговорювати такі важливі питання, як підвищення рівня зайнятості, можливості для розвитку бізнесу, створення нових стартапів, питання охорони здоров'я або пенсійної реформи і т. ін. Обмін інноваційними ідеями щодо майбутнього буде конструктивнішим, ніж суперечки про

нескінченні драми минулого. Історичні дебати не можуть змінити минулого, але спільне бачення і спільні дії можуть створити майбутнє, в якому буде комфортно всім.

РІЗНІ ПОГЛЯДИ НА ЄДИНУ ПРОБЛЕМУ МАЮТЬ ПРАВО НА ІСНУВАННЯ

Ви можете бути впевнені, що ваші переконання абсолютно правильні, і у вас є на це право. Природньо, ви можете не погоджуватися з думкою іншого. Однак розбіжності в поглядах не означають, що одна позиція є правильною і беззаперечною, а інші — ні. Різні погляди та думки можна розглядати як перевагу, що допомагає нам поглянути на одне й те саме питання під різними кутами зору, а, отже, надати об'єктивну оцінку проблеми. Ми повинні виховувати культуру поваги до іншої думки. Людина, яка думає інакше, як і ви, має власні причини думати таким чином. Різниця у поглядах, мові або переко-

нань не заважає нам знайти спільну мову і можливість мати схожі погляди і цілі на майбутнє.

Є лише єдине виключення — свобода самовираження може бути обмежена лише тоді, коли це загрожує самовираженню іншої особи. Зрештою, сі ми прагнемо миру, безпеки, добробуту, тому повинні говорити один з одним про те, як розвивати країну, в якій будуть дотримані ці цінності і стандарти.

ЖОДНА ДУМКА НЕ Є АБСОЛЮТНОЮ ІСТИНОЮ

Пам'ятайте, що часто існує не одне розв'язання проблеми, і краще рішення для вас не обов'язково означає, що воно виявиться кращим для всіх, особливо стосовно економічних і політичних оцінок і прогнозів. Треба мати на увазі, що навіть найвидатніші економісти і політологи роблять помилки, як і будь-яка людина. Враховуючи складність отримання істини, переконливішою думкою вважатиметься та, яка ґрунтується на вагоміших аргументах.

БУДЬТЕ САМОКРИТИЧНИМИ, А НЕ УПЕРЕДЖЕНИМИ

Задумайтесь, чому у вас особливе ставлення до різних ідентичностей, людей певної релігійної приналежності, культури або політичних переконань. Не відхиляйте відразу

думку, що ви неупереджені і що поліпшення толерантності — це проблема інших, а не ваша. Зміни починаються з себе, а чесність і критична оцінка є складовими цього процесу. Ваше ставлення до інших є обґрунтованим? Ваше ставлення базується на об'єктивних фактах і достовірних даних? Ваші друзі і колеги поділяють ваше упередження щодо інших осіб? Після ретельного вивчення причини вашого упередження ви побачите, що воно стосовно деяких груп людей є безпідставним.

НЕ ПЕРСОНАЛІЗУЙТЕ СВОЮ ДУМКУ

Ви можете не погоджуватися навіть з близьким другом з деяких питань. Тим не менш, ви рідко судите або ображаєте вашого друга через його позицію, інакше у вас би не залишилося друзів. Кожен день нас оточують люди, які можуть мати різні думки. Тому важливо взаємодіяти один з одним і ставитися до інших, незалежно від їхніх поглядів, так, як ви хочете, аби ставились до вас. Кожен має власні причини думати так чи

інакше, і щоб зрозуміти, чому людина так мислить, треба прожити життя цієї людини. Оскільки ви не можете це зробити — не засуджуйте людей, чию думку ви не поділяєте. Хто знає, якою б була ваша думка, якби ваше життя склалося б по-іншому.

ЗНАЙДІТЬ ЄДНІСТЬ У РІЗНОМАНІТТІ

Уникайте крайнощів і позиції «Ти або з нами, або проти нас». Зосередьтеся на створенні умов для інклюзивності, а не роздмухуванні протиріч.

Знаходьте єдність у різноманітті та зосередьтеся на питаннях, які об'єднують, а не роз'єднують суспільство.

УТРИМУЙТЕСЬ ВІД НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ ПІД ЧАС СУПЕРЕЧОК

Іноді ви можете відчувати розчарування або бажання захищатися, коли ви чуєте діаметрально протилежні думки з певних питань. Пояснення того, чому цей аргумент змушує вас засмучуватися, відрізняється від оборонної позиції чи випадів у бік опонента. Негативні емоції зазвичай заважають

нашій здатності розуміти один одного і для досягнення розуміння має бути прагнення до цього.

Дуже важливо висловлювати свою точку зору коректно, щоб уникнути безглузвих конфліктів. Не слід давати волю негативним емоціям — таким як гнів або страх, і пам'ятайте, що потрібно поважати один одного. Емоції можуть бути задіяні для підтримки вашої думки, але основні аргументи повинні ґрунтуватися на фактах.

ВМІННЯ ДОСЛУХАТИСЬ ДО ІНШИХ ЗАПОБІГАЄ МАЙБУТНІМ КОНФЛІКТАМ

Дослухатись до думки інших не означає, що ви відхиляєтесь від вашої власної позиції. Навпаки, визнання іншої точки зору дає змогу поглянути на одні й ті самі речі в іншому світлі. Розуміння позиції іншої людини дозволяє створити атмосферу довіри, яка, в свою чергу, допоможе запобігти потенційним конфліктам між людьми з протилежними поглядами.

СПІЛКУВАННЯ З РІЗНИМИ ЛЮДЬМИ РОЗШИРЮЄ СВІТОГЛЯД

Спілкування з різними людьми (за етнічною приналежністю, релігійними чи політичними поглядами, культурними вподобаннями) допоможе вам розширити ваше сприйняття світу. Взаємодіючи з різними людьми, ви дізнаєтеся більше про світ, і це може, в свою чергу, сприяти вашому духовному зростанню. Крім того, ви зможете розширити своє коло знайомств, зустріти нових друзів, дізнатися про нові перспективи професійного росту та місця відпочинку.

ДАВАЙТЕ ВЧИТИСЯ ОДИН В ОДНОГО

Хоча кожна нація має власні проблеми, важливо порівнювати різні ситуації. Обмін досвідом інших країн і розуміння того, як вони борються з нетерпимістю, допоможуть знайти підхід, прийнятний для всіх зацікавлених сторін в Україні.

**Лариса
Денисенко**

Люди моєї сили

Люди моєї сили ніколи не дадуть моєму серцю заіржавіти, моїй енергії покритися цвіллю, моїй чутливості обвітритися, моєму розуму знепритомніти, моїй емпатії розвіятися наче попелу мертвих слів.

Вони витрусять пил з мого життя, вони наситять мене естетичним, інтелектуальним, тілесним нектаром, вони вже є в моєму “я”, і, здається, так буде завжди.

Звичайно, без них я все одне залишуся собою, але переховуватиму їх у кожній родимці, в крові, під шкірою. І в когось з них, можливо, в кожному та кожній ховатимуся я.

Вони поряд і поруч. Вони зі мною завжди на відстані моєї думки, спогаду, захоплення. Неважливо, де вони перебувають. Я збирала їх усе життя. Вираховувала, винюхувала, приймала в обійми, переймалася їхніми серцями і розумом, надихала, рятувала, захоплювалася, насичувала, не давала йти або ж навпаки — наділяла крилатістю.

І коли станеться невідворотне, ми всі опинимося в Ковчезі і попливемо творити новий світ разом, я не можу не думати, що з нами всіма буде?

*Ким ми є насправді?
Чи дійсно ми – сила
один іншої, інша – дру-
гої, друга – іншого?*

Чи зможемо ми створити в ідеальних умовах, котрі можна уявити лишень уві снах, землю нашої мрії?

Землю, де немає дискримінації, де панує толерантність, де гідність та рівність, справедливість, неупередженість, незалежність, повага, чесна конкуренція та свобода – все це є у повітрі, все це є в головах, ми цим дихаємо, сповідуємо, дотримуємося, поширюємо...

В декого з нас вже там народяться діти. Як формуватимуться вони в нашому ніби ідеальному суспільстві, позбавленому стереотипів, приниження, нечесної конкуренції, брехні? Що з ними буде, якими людьми вони виростуть, вже готовими людьми моєї сили?

Чи все буде не так? Чи ми не зможемо залишатися ідеальними homo socialis чи з нас все одне попре «природня» сутність?

Природний відбір, хижацтво, домінантність? Кращі самці або ж самки – мені. Краща їжа – мені. Краще житло, тепліший одяг, переваги – мені. А ти слабший чи слабша – вмирай або підлаштовуйся. Стань їдлом моїм, підстилкою, зброєю, приноси малу чи велику користь — або спробуй перемогти, або втікай, зраджуй та підставляй інших, або помирай.

Сестринство, братерство, допомога? Відповідальність, цінності, суспільний договір? А раптом це все не працює?

Я можу напиватися, наприклад, а ще бути жорстокою, доміантною, імпульсивною та інколи піддаюся тиску. Часто Я набуває такого розміру, що поглинає інші літери.

Він такий егоцентричний, що не може ані пробачити, ані подякувати, ані зрозуміти тих, хто влаштований інакше.

Вона все одне вважає себе розумнішою за інших, бо ж не може бути спільнота рівно-розумних людей, таких, як вона. Чи може? Бо це ж – її люди. Чи хтось слабка ланка?

Він не може побороти власницькі інстинкти.

Він такий падкий на лестощі, що одного разу обов'язково попливе, зійде на дріб'язок, замаслюється пафосом, забуде про всі обіцянки, стратегії, постулати, знецінить слова висловлені та отримані, і пертиметься до влади як зомбак.

А вона не може дружити з усіма. І не терпить, коли біля того або тієї, що обрані нею, ще є хтось близький.

Він не може не брехати. Так, зазвичай він бреше чужим, котрих тут наче немає. Але, може ось ця?

Або – цей? Точно! Цим можна і бреханути.

А вона хоче перемагати будь-якою ціною, тут всі свої? Не може бути. Когось вона означає поза-або-недо-своїми.

А ще раптом прихованими герпесами вибухнуть наші фобії. Маленькі, з котрими ми боролися щодня, нищили, соромилися, відмахувалися, ховали. Люди не народжуються ідеальними, людей клинить суспільство, і вони також можуть когось клиннити.

І тоді що, в дупу солідарність? Бо ми любимо людей своєї сили тільки тоді, коли вони схвалюють наші малі фобійні пристрасті, коли вони ковтають наші фобійні висловлювання, а, іноді, й усміхаються разом із нами, а інакше, — вони стають нашими ворогами, чужинцями, сповненими небезпеки.

Чи зможуть наші переконання, цінності, світогляд зупинити нас від руйнації?

Чи зможе наша здатність до діалогу зупинити нашу глухоту?

Чи зможе наша віра в краще, що є в нас, залишити наші очі та серця відкритими?

Чи відчуватимемо ми нашу силу в кожному та кожній? Чи зможемо

ми зупинити дві/три/кілька карушиць, до котрої майже всі звикли?

Чи зможемо ми чесно зізнаватися в своїх помилках, пристрастях, недоладності, чи зможемо ми щиро просити по допомогу? Чи зможемо ми просто бути щирими?

Чи перетворимося ми на володарів мух чи, не перетворившись на святенників та святенниць, все одне залишимося людьми нашої сили?

Коли ти – авторка, ти здатна зробити зараз що завгодно, переконати в чому завгодно або викликати до дебатового бар'єру читачів.

А коли ти просто людина? Коли ти не сама? Чи по силах тобі та людям твоєї сили створити, розвинути і не просрати дивовижний, справедливий, вільний і сповнений рівності та взаємодопомоги простір толерантності?

Краще думати зараз, поки твій Ковчег збирається в путь, поки люди твоєї сили дихають в унісон з тобою, поки вони чують тебе, вони вірять в те, що ви робите, поки ви готові зробити разом велику кількість неймовірно корисних та визначних штук. Або набиратися сили, вчитися плавати, а краще – літати.

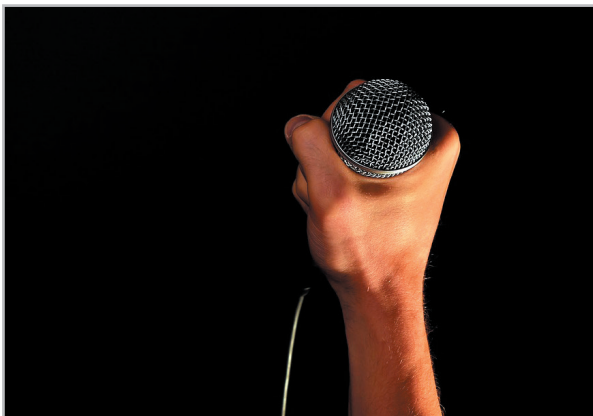
Підвищення толерантності щодо конкретних груп

ПРОСТЯГНІТЬ РУКУ ДОПОМОГИ ОСОБАМ З ІНВАЛІДНІСТЮ

На щастя, більшість з нас від природи мають здатність чути, бачити, говорити або ходити. У той самий час, на відміну від більшості з нас, люди з інвалідністю страждають від фізичних обмежень, бар'єрів на шляху їхньої діяльності як рівноправних членів суспільства і порушень прав людини. Спробуйте якомога більше допомагати таким особам, де б ви не зустрічали їх — в метро, в магазині чи на роботі.

НЕ СУДІТЬ ЛЮДЕЙ ВИКЛЮЧНО ЗА ВІКОМ

Пам'ятайте, що жоден не є ідеальним. Всі люди — молоді, середнього чи старшого віку — мають свої сильні та слабкі сторони. У той самий час кожна людина має унікальний характер,

кваліфікацію, досягнення, інтереси та захоплення. Таким чином, вік не може бути визначальним фактором при формуванні враження про людину.

БАГАТОМОВНІ ЛЮДИ ДОСЯГАЮТЬ БІЛЬШИХ УСПІХІВ

Захищаючи українську мову як єдину державну, ми також повинні заохотити вас вивчати інші мови. Знання декількох мов — це значна перевага, що дає змогу краще зрозуміти інші культури, традиції, історію, мати друзів з інших країн, навчатися або знайти роботу за кордоном. Крім того, вчені довели, що вивчення мови сприяє розвитку творчості і толерантності.

ТЕРОРИЗМ НЕ МАЄ РЕЛІГІЇ

На тлі останніх терористичних нападів в Європі багато людей в Україні та інших країнах відчували упередження та ісламофобію. Однак 99% мусульман або інших віруючих заперечують насильство та висловлюють солідарність з жертвами тероризму. Після атак у Парижі в 2015 році відомий американський боксер Мухаммед Алі сказав: «Я мусульманин, і немає нічого ісламського у вбивстві невинних людей у Парижі, Сан-Бернардіно чи будь-де у світі. Справжні мусульмани знають, що жорстоке насильство так званих ісламських джихадистів суперечить основоположним догмам нашої релігії».

Махатма Ганді зазначав: «Релігія є цілком особистою справою». Кожен з нас — православний, католик, греко-католик, мусульманин, іудей чи інший віруючий — має право вірити, як він бажає, збиратися разом з іншими одновірцями, брати участь у релігійних звичаях тощо. Разом з тим, ніхто не може нав'язувати іншим переконання, що їхня релігія є єдиною вірною чи кращою за інші.

НІХТО НЕ НАРОДЖУЄТЬСЯ РАСИСТОМ

Усі люди, незалежно від кольору шкіри, належать до одного виду і є рівними в гідності та правах, будучи невід'ємною складовою суспільства. Расизм спричиняє незнання і страх. Американський вчений єврейського походження Авраам Джошуа Хешель якось влучно сказав: «Расизм — це найсерйозніша загроза людині людиною, максимум ненависті за мінімальну причину». Те, чи ви є доброю та успішною людиною, залежить не від вашого кольору шкіри, а від того, як ви ставитеся до інших.

КУЛЬТУРНЕ РОЗМАЇТТЯ ЗБАГАЧУЄ ВАС

Іноземні бізнесмени та мігранти приносять Україні не лише економічні вигоди (інвестиції, виробництво, створення нових робочих місць), а й збагачують українське суспільство. Вони спонукають вас вивчати іноземні мови,

даючи можливість краще розуміти інші культури та релігії та запозичувати історії успіху з інших країн, що стикаються з подібними проблемами.

ВПО Є ТАКИМИ Ж ГРОМАДЯНАМИ, ЯК І ВИ

ВПО можна відрізнити лише за тим, що вони були змушені залишити свої домівки через війну, яка зруйнувала їхні будинки та позбавила їхнього звичного доходу. Наша спільна відповідальність — допомогти нашим співвітчизникам, які тікають від війни, з житлом, опаленням, харчуванням та зайнятстю. Надавати допомогу тим, хто її потребує — особливість цивілізованої країни.

СЕКСУАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ — ЦЕ ПРИВАТНА СПРАВА КОЖНОГО

Ви маєте розрізнити публічне та приватне життя особи. Кожен повинен мати змогу вільно обирати свій спосіб життя, включаючи сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність, без будь-якого тиску з боку родичів, друзів або суспільства. Адже багато хто з вас може вважати неприйнятним втручання у сімейне життя.

ІДЕНТИЧНІСТЬ НЕ Є НЕЗМІННОЮ

Будь-яка людина має безліч ідентичностей. Деякі з них важче змінити, скажімо етнічні. Деякі, наприклад мову, релігію чи ідеологію, легше. Проте навіть

ідентичності, які здаються неможливими або дуже важкими для змін, тим не менш є гнучкими. **Люди не народжені християнами, лівими чи українцями. Люди народжені людьми, ідентичності набуваються і навіть змінюються.** Сприйняття і нагадування, що ідентичність залежить від навколишнього оточення, культури та освіти, є важливим елементом підвищення толерантності.

Реагування на прояви ворожнечі

Переходячи з міжгрупового на міжособистісний рівень, ворожість — це те, з чим може зіштовхнутися будь-яка

людина. Це особливо важливо, коли ворожість виникає не з особистих мотивів, а через відмінності ідентичності чи ставлення. У такому разі будь-яка міжособистісна сварка стає моделлю ширшого міжгрупового діалогу.

Ворожнеча є виявом сильних негативних почуттів. В основному вона ґрунтується на сприйнятті інших, але іноді може бути пов'язана з їхньою історією, ідеями та ідентичністю. Упереджене ставлення, ворожнеча та ненависть виражаються як у риториці, так і в справах. Вони можуть бути не тільки емоційними, а й захисними чи інструментальними, спрямованими на конкретну політичну ціль.

Як краще реагувати на прояви нетолерантності таким чином, щоб це не призвело до подальшої ескалації?

- 1. Не будьте ворожим у відповідь на ворожість.** Поява нових витків ворожнечі — це найімовірніший результат нагнітання ситуації під час сварки. Ідеєю терпимості виступає мінімізація ризиків такого роду, адже ворожість є провокаційною. Вона часто використовується для того, щоб цільова особа або група була підконтрольною. Відсутність поспіху та збереження самоконтролю дозволить знизити рівень ворожнечі.
- 2. Знайте свої права.** Ворожість у певний момент може легко порушити права людини або групи. Важливо знати цей момент, коли прояви ворожнечі та нетолерантності переходять від емоційного до правового поля. Слід пам'ятати, що в національних законодавчих органах присутні норми проти зловживань та шахрайства, вони також закріплені в міжнародно-правових документах, таких як Загальна декларація прав людини ООН. Зосередження уваги на ваших правах може додати моральних сил і впевненості вашій опозиції стосовно нетолерантності.

- 3. Намагайтесь будувати взаємоповагу.** Незалежно від ступеня ворожнечі, кожна людина має свої підходи, ідеї, культуру та досвід. Ці речі повинні бути визнані та вшановані. У свою чергу, це вимагає вивчення та розуміння альтернативних точок зору, а також прийняття відмінностей як шанс розширити свої власні знання. Ворожість як прояв не треба терпіти, але важливо подивитися на те, що стоїть за нею і з'ясувати, чи є місце для компромісу.

Мультикультурні суспільства мають багато прикладів успішних і невдалих спроб побудови взаємоповаги у відповідь на ворожість. Незважаючи на недавню критику, концепція мультикультуралізму, заснована на взаємній повазі, на сьогодні є найбільш продуктивним способом управління різноманіттям. Вона не може запобігти будь-якій ворожнечі в цілому, але робить її менш ймовірною в довгостроковій перспективі.

- 4. Підтримуйте діалог та сприяйте включенню до нього.** Може бути важко вступити в діалог для протидії нетолерантності, але це необхідно. Відкрите спілкування серед соціальних груп у подальшому стане ключо-

вим для таких аспектів, як просування ідей толерантності та включення груп у діалог. Важливо звернути увагу на те, яким чином формується діалог, щоб він не перетворився на просто збірник презентацій різних точок зору.

Взаємна повага відкриває простір для трансформації середовища. Такі зміни можуть проголосуватися на основі загальних елементів, спільних принципів і цінностей. Поняття включення не є тотожним поняттю асиміляції, а також не означає, що кожен робить те, що забажає. Йдеться про побудову чогось спільного, що пересилить причини ворожості. Таким чином, діалог і взаємоповага стають більш прийнятними, ніж ненависть.

Історичні конфлікти є гарним прикладом цього. Історичні в'язки та їх сприйняття в рамках загальної історії часто можуть бути складними та емоційними, навіть на державному рівні. Наприклад, співпраця України з Польщею часом буває нелегкою, оскільки історія відіграє не останню роль. Вона також може породжувати ворожнечу. Перша половина ХХ століття порушила подібну проблему між Німеччиною та Францією, проте з драма-

тичнішими наслідками. Включення в останньому прикладі у формі наднаціональних інститутів, взаємозалежність та в деяких випадках інтеграційні процеси допомогли пом'якшити таку тривалу і глибоку розбіжність.

Польовий досвід популяризації цінностей толерантності та взаєморозуміння

Діяльність Посланців толерантності ПРООН в Україні у столиці та регіонах України протягом 2017–2018 років дозволила виокремити низку висновків і рекомендацій, які можуть активно використовуватися для подальшої роботи з метою підтримки та популяризації ідей і цінностей толерантності та взаєморозуміння в українському суспільстві.

1. Діалог про майбутнє об'єднує українців. Численні зустрічі Посланців та діяльність у рамках комунікаційної кампанії підтвердили добре відому в теорії миробудівництва тезу про те, що саме дискусії про майбутнє, обговорення спільного бачення майбутнього країни можуть стати ефективним механізмом зниження агресії та нетолерантності. Суспільству та громадянам потрібен погляд у майбутнє, розуміння того, куди рухається країна, як будуть вирішені ключові проблеми і викли-

ки, які стоять перед усіма і кожним. Навіть попри регіональні, мовні, релігійні чи інші відмінності, українців хвилюють однакові проблеми і об'єднують подібні очікування. Мрії, плани та вибір шляхів розвитку здатні долати антагонізми та демонструвати спільність, зближувати, а не розділяти людей. Негативний історичний досвід має слугувати застереженням, сигналом з минулого, але не дороговказом у майбутнє. Якщо минуле створює лінії конфлікту, його слід залишити для аналізу і висновків історикам, і це нормально, якщо вони потребуватимуть десятиліття для професійних дискусій. Суспільний дискурс має ж бути спрямований у майбутнє.

«Дискусії щодо майбутнього однаково потрібні і на Сході, і на Заході. Вони здатні об'єднувати людей, навіть із різними поглядами, але у конструктивному діалозі значно краще, ніж диспути щодо минулого».

Андрій Куликов

2. Знання про толерантність потрібні і важливі. Протягом усієї кампанії Посланці відзначили високий інтерес у суспільстві до теми толерантності та взаєморозуміння. Українцям необхідно доносити більше знань про небезпеку дискримінації та переваги толерантності. Людина зазвичай добре відчуває справедливість та її порушення, але самих почуттів недостатньо, потрібні

розуміння шляхів виходу. Відсутність знань, стандартів, правил, чітких індикаторів створює небезпеку надання переваги простим рішенням, які часто стають початком агресії. Де починається дискримінація? За словами Любка Дереша, «люди часто навіть не знають, що вони дискримінують інших, вважаючи свої дії нормою». Виховання в нетолерантному середовищі здатне сильно вплинути на розуміння людиною самого явища дискримінації.

В Україні все ще здебільшого панує вузьке розуміння толерантності як ставлення до окремих суспільних груп, приміром ЛГБТ. Якщо ж зафіксувати у суспільному розумінні імператив взаємоповаги і толерантності, то достатньо швидко можна досягти суспільного консенсусу щодо ключових питань розвитку країни, а отже — фундаментальних змін у суспільному житті. Брак традицій діалогу і побудови консенсусу на основі взаємної поваги і врахування інтересів різних груп, відсутність стандартів і звичок, травматичні наслідки подій останніх років — усі ці фактори впливають на зниження рівня толерантності в українському суспільстві. Його розділяють ставлення до гострих питань, створюють штучні табори «друзів» та «ворогів», «ботів» і «зрадників». Це створює складне середовище, але в той самий час збільшує попит на знання про різноманіття та способи зробити життя за його умов мирним і гармонійним. Цікаве спостереження:

ті, хто втратив близьких у ході збройного конфлікту на території України, виявляють більше терпимості та готовності до діалогу. Люди потребують більше знань для того, аби самостійно будувати безпечніший світ.

Один рік війни — це десять років розмінювання... але це ще й розмінювання пам'яті, особистих стосунків, прощення. Це все — довгий час...»

Михайло Мінаков

3. *Живе спілкування важливе.* Поряд із знаннями суспільству потрібен діалог. Комунікація важлива і з допомогою ЗМІ та соціальних мереж, але ніщо не може замінити живе особисте спілкування з громадянами та всередині самих громад. Діалог і спілкування важливі по всій країні, незалежно від поділів по уявних лініях, особливо в регіонах та місцях, наближених до зони конфлікту. Вагому роль у живому спілкуванні відіграють особисті історії, конкретні приклади та справжні емоції. Спілкування сприяє емпатії, а особисті історії, що розповідають про приклади терпимості, надихають людей.

Діалог у рамках комунікаційної кампанії засвідчив, що сприйняття толерантності здебільшого має не географічні, а соціальні ознаки. Лінії розмежування у розумінні та ставленні до толерантності визначаються певніше рівнем добробуту чи родом занять,

ніж місцем проживання. Діалог і живе спілкування сприятимуть подоланню цих ліній розподілу та налагодженню взаємного розуміння між людьми різних професій, соціальних прошарків і переконань.

Павло Вишебаба: «Страх в людях, відчуття браку безпеки змушує людей бути агресивними та нетолерантними».

Павло Вишебаба

4. *Бути толерантним — розумно та вигідно.* Прагматичні аргументи швидше переконують людей у перевагах толерантності, аніж заклики чи цитати теоретиків. Якщо переконати людей в тому, що бути толерантним не тільки приємно і почесно, а й вигідно, шанси побудувати толерантне суспільство суттєво зростають. Вище йшлося про толерантність як раціональний вибір. При постійній взаємодії демонструвати толерантність вигідно, бо це підвищує довіру й зменшує ризики. Прагматичність людського вибору може слугувати засобом поширення терпимості.

Не тільки толерантні суспільства заможніші, а й заможні суспільства толерантніші. Перші п'ять найбільш толерантних країн — Канада, Норвегія, Нова Зеландія, Ісландія та Ірландія — посідають місця у першій двадцятці списку країн за рівнем ВВП на душу населення, причому Норвегія, Ісландія та Ірландія — у першій п'ятірці.

Цей взаємний зв'язок має бути в центрі уваги. Важливо й корисно також представляти толерантність як основу взаємних очікувань, підкреслюючи зворотній зв'язок між людьми.

«Як на мене, виклик і завдання для українських літераторів та, ширше інтелектуалів, у теперішньому моменті — це спроба побачити новий світ у майбутньому. Замість продовження тяглого теперішнього, варто почати активно вести діалог про новий інтегральний світ, заснований на інших засадах — більш відкритий, менш конкурентний, заснований не на страхів та подавлені, а на толерантності та турботі. Замість інерціювати з приводу мовного і культурного різноманіття — прискорити процес формування нових уявлень про інший мир в Україні, де різноманіття — не вада, а ресурс.»

Любка Дереш

5. Від толерантності до безпеки. Зв'язок між толерантністю і безпекою залишається у свідомості людей суперечливим. З одного боку, говорити про безпеку ніколи не зарано, якою б складною не була розмова. З іншого боку, толе-

рантність сприймається на побутовому рівні здебільшого як характер стосунків між людьми. «Безпека», а тим паче «мир» для більшості людей є поняттями політичними, які мало асоціюються з поняттям «толорантності». Побудова чіткого зв'язку у свідомості людей між їхньою особистою безпекою, безпечним і стабільним суспільством і толорантністю є важливим викликом. Безпека — це не тільки законодавчі норми, функціонуючі органи влади чи домовленості політиків, але щоденне спільне життя людей і суспільних груп. І люди, і суспільні групи — різні; політичний процес формує загальні контури для їхньої взаємодії, але взаємне сприйняття та ставлення між ними визначає її зміст. Формування толорантного середовища не призводить до безпечного суспільства автоматично, але його відсутність майже завжди призводить до насильства.

«Люди, як правило, меркантильні. Коли їм показують, що толорантні суспільства заможніші, вони сприймають це швидше та краще.»

Андрій Куликов

ПІСЛЯМОВА

Складний шлях вперед

Світ є різноманітним, і дуже складно досягнути толерантності в межах різноманіття. Деякі суспільства живуть у гармонії, а інші страждають від постійної внутрішньої напруженості і насильства. Таке напруження може бути зумовлено різними причинами, але зазвичай це — нетолерантність. У випадках, коли суспільство страждає від структурних недоліків слабкої держави, нетолерантність посилює взаємну недовіру. Коли конфлікти тривають роки, нетолерантність є основною перешкодою для їх врегулювання.

З усією своєю академічною невизначеністю толерантність є важливим та ефективним інструментом для побудови гармонії та миру в будь-якому суспільстві та на міжнародному рівні. Вона також має вирішальне значення для відновлення внутрішнього миру та позитивних очікувань серед людей. З низьким рівнем толерантності надзвичайно важко запобігти внутрішньому насильству, розшаруванню та ненависті.

Нетолерантність може мати різні форми. Серед них — дискримінація мен-

шин, злочини ненависті, неповага, насильство, ненависницькі висловлювання. Повага до прав інших та прийняття відмінностей не може бути найлегшим способом, але набагато ефективнішим у довгостроковій перспективі. Толерантність — це не тільки моральний, а й раціональний вибір. У той самий час це не означає заохочення або прийняття негативної поведінки.

Сьогодні толерантність — це тенденція. Є правові інструменти та соціальні моделі, які сприяють толерантності всередині та між державами. Дедалі більше людей усвідомлюють, що толерантність підвищує шанси отримати толерантне ставлення у відповідь. Соціальні групи користуються рівними можливостями та знаходять менше мотивів для залучення до насильницьких конфліктів.

Але будь-яка тенденція може бути перекручена. Тому охорона толерантності як ключового інституту соціальної взаємодії є пріоритетом для держави і громадянського суспільства. Це особливо актуально для конфліктуючих або розділених суспільств. Без толе-

рантності справжнє врегулювання конфлікту було б неможливим.

На жаль, одне з таких суспільств — українське. Тому популяризація, зміцнення та відновлення толерантності має бути довгостроковим пріоритетом. Українці повинні більше знати про дискримінацію та ненависть, свої права та їх захист. Їм треба практикувати толерантне ставлення до людей та груп, які відрізняються. Інакше виклики, з якими ми зустрічаємося сьогодні, будуть лише примножуватись.

Яким виявиться наш шлях до безпеки і взаєморозуміння? Поки лише зрозуміло, що він буде складним і, ймовірно, довгим. Комунікаційна кампанія підтримки толерантності та взаєморозуміння в суспільстві не мала на меті розробку рецептів швидкого вирішення проблем. Але схоже на те, що толерантність присутня як необхідний інгредієнт у будь-яких ліках. Для побу-

дови міцного миру і безпеки потрібен простір для діалогу, який може бути створений лише через поширення та посилення взаємної поваги, прийняття і терпимість. Діалог необхідний для того, аби будь-які суспільні домовленості були тривалими і досягалися меншою ціною. Толерантність дозволяє формувати позитивні очікування у відносинах між вчорашніми противниками, зменшуючи антагонізми між ними. Нетерпимість стосується кожного. Поодинокі зусилля важливі, але вони не зможуть її подолати. Розбудова толерантних підходів усередині суспільства має стати складовою — можливо, ключовою — будь-якої стратегії врегулювання конфліктів та їх попередження в майбутньому. Однак немає сумнівів у тому, що послідовна і системна робота з підтримки толерантності та взаємного розуміння матиме результатом стійкий мир, безпеку і процвітання у суспільстві.

Міжнародний центр перспективних досліджень
Телефон: +38 (044) 253-52-29
Електронна пошта: office@icps.com.ua
www.icps.com.ua